Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987 чылдың июнь 27 суббота
№ 149 (13449)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 кепеек.

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ОН БИРГИ ЧЫЫЖЫНЫҢ ЧЕДИГИ СЕССИЯЗЫНЫҢ АЖЫТТЫНАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының чедиги сессиязы Кремльдиң Улуг ордузунда ССРЭ-ниң Дээди Совединиң хуралдаар залынга 1987 чылдың июнь 29-та эртенгиниң 10 шакта **Эвилел Совединиң болгаш Националдар Совединиң каттышкан хуралы**-биле ажыттынар.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Пленумунуң дугайында

ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

1987 чылдың июнь 25-те СЭКП Төп Комитединиң ээлчеглиг Пленуму ажылын эгелээн. «Экономиканы эргелеп башкарарын үндезини-биле эде тургузар талазы-биле партияның сорулгаларының дугайында» айтырыгны Пленумга чугаалажып көөрү-биле киирген. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев бо айтырыг талазы-биле илеткел кылган.

Эш М. С. Горбачевтуң илеткелиниң тезистери-биле, ол ышкаш улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарын эде тургузар айтырыглар талазы-биле ажылчы чоннуң чагааларының допчулалы-биле баш бурунгаар таныжар арганы Пленумнуң киржикчилеринге берген.

Илеткел талазы-биле июнь 25-те санал берген эштер: В. В. Щербицкий — Украинаның Компартиязының ТК-ның бирги секретары, В. И. Воротников —РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы, Б. Н. Ельцин —СЭКП Москва хооркомунуң бирги секретары, Е. Е. Соколов —Белоруссияның Компартиязының ТК-ның бирги секретары, В. Т. Адылов —Ташкентиниң В. П. Чкалов аттыг ужар чүүл бүдүрүлге каттыжыышкынының токарьлар бригадири, Г. П. Богомяков — СЭКП Тюмень обкомунуң бирги секретары, Л. Н. Зайков — СЭКП ТК-ның секретары, Г. В. Колбин —Казахстанның Компартиязының ТК-ның бирги секретары, В. П. Никонов—СЭКП ТК-ның секретары, В. К. Месяц—СЭКП Москва обкомунуң бирги секретары, Н. В. Талызин—ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы, ССРЭ-ниң Күрплан даргазы, М. Г. Вагин — Горький областың Ковернинск районунда В. И .Ленин аттыг колхозтуң даргазы, А. А. Логунов—ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының оралакчы президентизи, Москваның М. В. Ломоносов аттыг Күрүне университединиң ректору, П. М. Телепнев — СЭКП Архангельск обкомунуң бирги секретары, Д. И. Патиашвили —Грузияның Компартиязының ТК-ның бирги секретары, Ю. П. Баталин — ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ССРЭ-ниң Күрүнениң тудуг комитединиң даргазы.

СЭКП ТК-ның Пленумунга 1987 чылдың июнь 26-да СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң «Экономиканы эргелеп башкарарын үндезини-биле эде тургузар талазы-биле партияның сорулгаларының дугайында» илеткелин чугаалажып көөрү үргүлчүлээн.

Илеткел талазы-биле санал берген эштер: Ю. Ф. Соловьев—СЭКП Ленинград обкомунуң бирги секретары, Б. И. Гостев —ССРЭ-ниң сан министри, Ю. И. Лобов — Удмурт АССР-де Д. Ф. Устинов аттыг «Ижмаш» бүдүрүлге каттыжыышкынында партком секретары, А. П. Филатов —СЭКП Новосибирск обкомунуң бирги секретары, Л. А. Воронин —ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ССРЭ-ниң Күрхандырылгазының даргазы, Б. М. Володин—СЭКП Ростов обкомунуң бирги секретары, К. Г. Вайно—Эстонияның Компартиязының ТК-ның бирги секретары, А. Я. Колесников —Украин ССР-де «Краснодонуголь» бүдүрүлге каттыжыышкынның даг ажылчыннарының «Молодогвардейская» комплекстиг бригадазының бригадири, А. А. Хомяков —СЭКП Саратов обкомунуң бирги секретары, Н. С. Конарев — ССРЭ-ниң орук харылзаа министри, Н. Н. Щербакова — Москваның Ф. Э. Дзержинский аттыг «Трехгорная мануфактура» хөвең-саазын комбинадының аргыкчызы, С. А. Шалаев — ВЦСПС-тиң даргазы, П. С. Федирко — СЭКП Красноярск крайкомунуң бирги секретары, А. Д. Лизичев —Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң Кол политиктиг эргелелиниң начальниги, И. С. Белоусов—ССРЭ-ниң судно тудуушкун үлетпүрүнүң министри, М. И. Клепиков —Краснодар крайның Усть-Лабинск районунуң «Кубань» колхозунуң бригадири.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш М. С. Горбачев түннел сөс чугаалаан.

Чугаалажып көрген айтырыг талазы-биле делгереңгей доктаалды Пленум хүлээп алган, ону парлалгага үндүрер.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң киирип келгени «Экономиканы эргелеп башкарарын үндезини-биле эде тургузарының кол чүүлдерин» Пленум бадылаан.

Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында ССРЭ-ниң Хоойлузунуң бүгү чоннуң чугаалажып көргенин барымдаалап, чедир ажылдап кылдынган төлевилелин Пленум чүүлдүг деп санаан болгаш ону ССРЭ-ниң Дээди Совединге чугаалажып көөрүнге киирерин ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге дааскан.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязын 1988 чылдың июнь 28-те Москва хоорайга Кремльдиң Съездилер ордузунга чыылдырар дугайында шиитпир Пленумга хүлээп алдынган.

СЭКП ТК-ның Пленумунга организастыг айтырыгларны чугаалажып көрген.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидаттан кежигүннери кылдыр эштер Н. Н. Слюньковту болгаш А. Н. Яковлевти Пленум шилчиткен.

СЭКП ТК-ның секретары эш В. П. Никоновту СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге Пленум соңгаан.

СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидаттан кежигүнү кылдыр ССРЭ-ниң камгалал министри эш Д. Т. Язовту Пленум шилчиткен болгаш ону СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат кылдыр соңгаан.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидаттың хүлээлгезинден эш С. Л. Соколовту пенсияже ооң үнгени-биле холбаштыр Пленум хостаан.

Белорус ССР-ниң «Ильичиниң тураскаалы» колхоз-комбинаттың машина-биле сүт саалдазының оператору эш Л. Д. Брызганы болгаш Тюмень областың ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг «Сургутнефть» эргелелиниң нефть болгаш газ тывыжының талазы-биле оператору эш Н .А. Павловту СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидаттардан кежигүннери кылдыр Пленум шилчиткен.

Казахстанның Компартиязының ТК-зының бирги секретары турган үезинде партияның республика организациязын удуртур талазы-биле болдурган шыңгыы четпестери дээш эш Д .А. Кунаевти СЭКП ТК-ның составындан Пленум үндүрген.

СЭКП ТК-ның Пленуму ажылын ооң-биле дооскан.

ЭКОНОМИКАНЫ ЭРГЕЛЕП БАШКАРАРЫН ҮНДЕЗИНИ-БИЛЕ ЭДЕ ТУРГУЗАР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ПАРТИЯНЫҢ СОРУЛГАЛАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНИҢ ПЛЕНУМУНУҢ ДОКТААЛЫ

1. «Экономиканы эргелеп башкарарын үндезини-биле эде тургузар талазы-биле партияның сорулгаларының дугайында» СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш М. С. Горбачевтуң илеткелин дыңнап чугаалашкаш, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Пленумунуң демдеглээри болза СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедиринче, эде тургустунуушкунче угланыышкының чайгылыш чокка боттандырып турары совет ниитилелдиң амыдыралының бүгү талаларынга ханы салдарны чедирип турар. СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленуму ниитилелди демократчыдарының оруунга улуг үе-чада болган. Калбак хемчээлдиг чаартылгаларның чорудулгазын совет улус бүрүнү-биле деткээн болгаш аңаа улам-на идепкейлиг киржип турар.

Эде тургустунуушкунче угланыышкынны боттандырар талазы-биле СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң политиктиг болгаш практиктиг ажыл-чорудулгазын Пленум чүүлдүг деп санап, чоннуң, социализм херзээ быжыглаарының, социалистиг демократияны ханыладырының эрге-ажыынга дүүштүр партийжи съездиниң стратегтиг шугумун чайгылыш чокка уламчылаарын дагзып тур.

2. Эде тургустунуушкунуң эң-не харысалгалыг үе-чадазынче —практиктиг ажыл-херектерниң үе-чадазынче партия болгаш чурт эгелеп кирипкен бо үеде кол чүүл болза чаартылгаларның темпилерин бүгү тала-биле күштелдирери, иштики болгаш даштыкы политиканың бүгү угланыышкыннарынга чүткүлдүг, тодаргай сорулгалыг организакчы болгаш идей-политиктиг ажылды калбартырынче күженишкинниң төвүн шилчидери болур деп, Пленум демдеглеп тур.

Эде тургустунуушкунну ханыладырынга, ооң таарымчалыг түңнелдерин быжыглаарынга, дөгейленип тапталган болуушкуннардан дүрген адырлыр болгаш дүргедээшкинниң иделгелдиг, дээштиг механизмин практикага ажыглаар арганы бээр бүгү чүүлдерни бурунгаарладырынга болгаш хөгжүдеринге партияның, партия организация бүрүзүнүң, коммунист бүрүзүнүң бүгү ажылы чагырткан турарын онза чугула ужур-дузалыг деп, Пленум санап тур.

Совет ниитилелди демократчыдарынче угланыышкынны улам-на идепкейлиг болгаш чайгылыш чокка чорудары, ону эде тургустунуушкунга ажылчы чоннуң калбак массаларын дорт киириштирериниң кол негелдези, чаартылга чорудулгазының эглиш чок болурунуң магадылалы кылдыр көөрү эргежок чугула деп, Пленум санап тур.

3. Эде тургустунуушкунуң кол сорулгазы, социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедириниң эң чугула негелдези болза экономиканы эргелеп башкарарының үндезин реформазы болуп турар деп, СЭКП Төп Комитединиң Пленуму санап тур. Совет кижилериниң күш-ажылының болгаш амыдыралының бүгү талаларынга революстуг салдарны чедирер, социализмге чаа шынарны бээр, ону хөгжүлдениң чаа чадазынче көдүрер сорулгалыг бүдүн чаа системаны тургузары бо талазы-биле бирги черге ниң сорулгазы болуп турар.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш М. С. Горбачевтуң илеткелинде айыткан экономиканы эргелеп башкарарын үндезини-биле эде тургузарының кол угланыышкыннарын, ону чорударының сорулгаларын болгаш принциптерин Пленум чүүлдүг деп санап тур. Эргелеп башкарарының бүдүн системазынче шилчиишкин болза экономиканы боттуг дүрген хөгжүдерин, аңаа чаа шапкын сайзыраашкынны болгаш шынарны бээрин, эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин долу ажыглаарын дамчыштыр ниитилелдиң хереглелдерин хандырарын, бойдусту социалистиг ёзу-биле сарыылдыг ажыглаарын боттандырарын, бүгү деңнелдерге удуртулганың административтиг методтары колдаан чоруктан экономиктиг методтар колдаан турарынче шиитпирлиг шилчиишкинни, кижи факторун бүгү талалыг идепкейжидерин хандырар ужурлуг.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң киирип келгени «Экономиканы эргелеп башкарарын үндезини-биле эде тургузарының кол угланыышкыннарын» бадылаар.

Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында ССРЭ Хоойлузунуң бүгү улустуң чугаалажып көргениниң түңнелдерин барымдаалап чедир ажылдап кылган төлевилелин чүүлдүг деп санаар. Ону ССРЭ-ниң Дээди Совединге чугаалажып көөрү-биле киирерин ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге дагзыр.

4. Эргелеп башкарылганы үндезини-биле эде тургузар чорук социалистиг экономиканы удуртурунга демократтыг централизмниң принцивин ажыглаарының дугайында айтырыгны чаа ёзу-биле тургузар, экономиканы эргелеп башкарарының төп органнарының ажыл-чорудулгазынга чаа негелделерни салыр дээрзин СЭКП ТК-ның Пленуму демдеглеп тур. Олар социал-экономиктиг болгаш эртем-техниктиг хөгжүлдеге нити-күрүне стратегиязын боттандырарын, экономиканың долу болгаш идегелдиг балансылаттынганы болурун, тускайлаң бот-орулга-чарылгалыг бүдүрүлгелерниң болгаш каттыжыышкыннарның база күш-ажылчы коллективтерниң бот-эргелелиниң байдалында ажыл-агыйны ажыктыг кылдыр чорударынга эргежок чугула чүүлдерни тургузарын хандырар болгаш аңаа үндезилээш ниитилел хереглелдерин боттандырарын чедип алыр хүлээлгелиг.

Эргелеп башкарылганың төп, республика болгаш чер-чер органнарының ажыл-чорудулгазынга, планнаашкынның системазынга хамаарышкан база үндезин саң-хөө-чээли реформазын, өртек доктаадып тургузарының реформазын боттандырарын болгаш материал-техниктиг хандырылганы эде тургузарын көрген доктаалдар төлевилелдерин база өске-даа нормативтиг актыларны Пленум колдуунда чүүлдүг деп көргеш, оларны ТК-ның Пленумунга чугаалажып көргенин барымдаалап хүлээп алырын СЭКП ТК-ның Политбюрозунга болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге дагзып тур.

5. СЭКП ТК-ның Пленуму эде тургустунуушкунуң бүгү угланыышкыннарынга партийжи салдарны күштелдирерин, ниитилел чорудулгаларын бедик мергежилдиг удуртурун, партийжи ажылды чаа ёзу-биле чогаадыкчы көөрүнүң аргаларын ажылдап кылырын хандырары амгы үеде эң-не чугула деп онзалап демдеглеп тур. Экономиканы эргелеп башкарарының чаа системазынче шилчидер талазы-биле ажылды чорударда эргелеп башкарарының чаа-даа, эрги-даа методтары ажыглаттынып турар шилчилге үезинде улус ажыл-агыйының чогумчалыг ажылдаарын хандырарынче онза кичээңгей салыры негеттинип турар.

Партия организациялары боттандырып чорудуп турар чаартылгаларның мурнуку одуруунга чоруур ужурлуг. Эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-лары, партия крайкомнары, обкомнары, хооркомнары болгаш райкомнары ажылдың стилин сайзырааңгайжыдарынче, партия эге организацияларынга, күш-ажылчы коллективтерге болгаш хөй-нийти организацияларынга даянып алгаш, удуртулганың политиктиг методтарын быжыглаарынче угланыышкынны чайгылыш чокка боттандырып чорудар, ажыл-херектиң байдалын шыны-биле, принципиалдыг үнелеп көөр, кадрларны чаа ёзу-биле ажылдаарынга өөредир ужурлуг. Төп экономиктиг органнарның, министерстволарның болгаш ведомстволарның, бүдүрүлгелериниң болгаш каттыжыышкыннарның партия организацияларының ажылынга харысалгалыг болгаш принципиалдыг болур чорукту күштелдирериниң талазы-биле тодаргай хемчеглерни алыры эргежок чугула.

Партияның XXVII съездизиниң, ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң болгаш бо Пленумнуң шиитпирлерин боттандырар дээш партия организацияларының ажыл-чорудулгазын идепкейжидер сорулга-биле коммунистерниң хуралдарын болгаш партия комитеттериниң пленумнарын эде тургустунуушкунну удуртуп турарының талазы-биле соңгуудалыг органнарның отчёттарын дыңнаар кылдыр бо чылдың төнчүзүнде эрттирери эргежок чугула деп санаар.

• • •

Экономиканы эргелеп башкарарын, бүгү ажыл-агый механизмин эде тургузары амгы үеде дүргедээшкинниң бүгү стратегиязының чедиишкинниг болурун хандырар төп сорулга болурун СЭКП Төп Комитединиң Пленуму онзалап демдеглеп тур. Ону боттандырары — бүгү партияның, бүгү улустуң эң чугула херээ, чурттуң бүгү амыдыралын чаартырының талазы-биле ажылдың тудуш кезээ, Октябрьның херээниң дорт уламчылалы боол турар.

СЭКП-НИҢ XIX БҮГҮ-ЭВИЛЕЛ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫН ЧЫЫЛДЫРАР ДУГАЙЫНДА

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНИҢ ПЛЕНУМУНУҢ ДОКТААЛЫ

СЭКП Төп Комитединиң Пленумунуң доктаадыры болза:

1. Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XIX Бүгү-эвилел конференциязын 1988 чылдың июнь 28-те Москвага Кремльдиң Съездилер ордузунга чыылдырар.

2. Конференцияның хүн айтырыының дараазында чурумун бадылаар:

1). СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлериниң боттаныышкынының чоруп турарының, он нийги беш чылдың бирги чартының кол түңнелдериниң болгаш эде тургустунуушкун чорудулгазын ханыладыр талазы-биле партия организацияларының сорулгаларының дугайы.

2). Партия болгаш ниитилел амыдыралын улам ыңай демократчыдар талазы-биле хемчеглер дугайы.

3. СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга делегаттарны эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының, партияның край, область комитеттериниң пленумнарынга хаалгы (чажыт) бадылаашкын-биле соңгуурун көрбүшаан, төлээлелгениң нормазын 3780 партия кежигүнүнден бир делегат кылдыр доктаадыр. Украинаның, Белоруссияның, Узбекистанның болгаш Казахстанның компартияларындан делегаттарны соңгуурун партияның область комитеттериниң пленумнарынга чорудар.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга Совет Армияның, Шериг-Далай Флодунуң, иштики болгаш кызыгаар шериглерниң кезектериниң парторганизацияларындан делегаттарны база-ла компартияларның ТК-ларының, партия крайкомнарының болгаш обкомнарының пленумнарынга өске делегаттар-биле катай соңгуур.

Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң кызыгаар даштында турар кезектериниң партия организацияларының коммунистери СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга делегаттарны хамаарышкан шериг каттыжыышкыннарының конференцияларынга соңгуур.

Делегаттарның соңгуудазын 1988 чылдың апрель-май айларында чорудар.

СЭКП-ниң Бүгү-эвилел конференциязынга белеткелди идей-политиктиг болгаш организастыг бедик деңнелге, партия хүрээлеңин улам сыый каттыштырарының, партия биле чоннуң чаңгыс эвин быжыглаарының, чуртта боол турар революсчу ниитилел чаартылгаларының чорудулгазын улам ханыладырының демдээниң адаа-биле эрттиреринче партия организацияларын СЭКП Төп Комитеди кыйгырып тур.

«ШЫННЫҢ» КӨРҮНЧҮҮНДЕ:

СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Дөргүн сүт-бараан фермазы

БРИГАДА КЕРЭЭЗИ-БИЛЕ АЖЫЛДАП КИРГЕН СООНДА

ӨЗҮЛДЕЛИГ АПАРГАН

АНЫЯК-ХӨНДЕРГЕЙНИҢ Улуг-Каътта чайлагда оъттээн кидин хөлбеңейнип чыдар. Дөргүн сүт-бараан фермазының чайлаа ол. Шээр болгаш бода малдың чайгы семиртилгезинге кедергей таарымчалыг оран. Шыргай аргалар-биле долган, чечек-чимис сагланайнып чыдар. Саргыяк ышкаш катташкак каъттарында шээр малдың изиг оъду чеже-даа малга барык кур чыгы чайлаар. «Аныякта — Хөндергейге апай тепкен ээр-ле мен» деп ук чер улузунуң ырлажырын, мону көргеш сактып кээр сен.

СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Дөргүн сүт-бараан фермазы чүгле районда эвес, республикада хоочун коллективтерниң бирээзи. Бүдүрүлге көргүзүглери-биле атталдар четкен ук коллективте ажыл-ижи сураглыг кижилер бар. Чижээ, коммунист Дуктуг Дөпей-ооловна Ондар дугайында кым дыңнаваанныл? Аныяктарның дагдыныкчызы саанчы ам-даа мурнакчыларның одуруунда. СЭКП райкомунуң кежигүнү Шет Узун-Сарыгович Куулар баштайгы эр саанчыларның бирээзи. Ол маңаа 22 чыл бурунгаар келген.

Алдын-кыс Санаа-Байыровна Монгүш. Ол баштай маңаа саанчылап келген. Комсомолчу-аныяктарның бо коллективин хөй чылдар иштинде удуртуп келген. Ленин, Октябрь Революциязы, Күш-ажылдың Кызыл Тук орденнериниң эдилекчизи, РСФСР-ниң алдарлыг малчыны. Саанчыларның республикага социалистиг чарыжынга шылгарап, чемпионнуң кожаазын каш удаа кедип чораан мурнакчының алдар-хавыязын санаарга ындыг-дыр. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутадынга соңгудуп чораан, ам Тыва АССР-ниң дээди органының төлээзи Алдын-кыс Санаа-Байыровна мурнакчы ферманы удуртпушаан, саанчылап база турар. Аныяктарга боттарының арга-дуржулгазын харам чокка дамчыдып чоруур күш-ажылчы көргүзүглери кезээде бедик мурнакчыларның аттарын ам-даа адап болур.

Дөргүн сүт-бараан фермазы Аныяк-Хөндергейниң Улуг-Каътта чайлаанда көжүп чеде берген. Келгениниң каш хонуунда инектиң сүдү биче када кудулаар. Дуржулгазы улуг коллектив кежигүннери чидиригни эвээжедириниң хемчеглерин баш удур алган. Чарба болгаш өске-даа немелде чемнер-биле хандыртынган. Тайганың кидин үнүп чыдар чечек-чимизинге инек өөрени бээр, сүт саалдазының көргүзүү лораан бедип эгелээр. Боттарында быжыглаан 25 баш инектен хүн бүрүде 135-155 килограмм сүттү саал турарларының саны база немежип орар. Алдын-кыс Монгуш, Долума Монгуш, Дуктуг Ондар, Елизавета Сат болгаш өскелер-даа ол көргүзүглерниң ээлери.

Комсомолчу-аныяктарның Дөргүн сүт-бараан фермазы эрткен чылдан бээр коллектив керээзи-биле ажылдап кирген. Бүдүрүлгениң экономиказын быжыглаарының кол быразы бөлүр ук аргаже кирерде, экономиктиг өөредилгеге белеткелди эрткен. Бар аргаларны санап, олче дидим кирген.

Ам байдал кандыгыл? Маңаа чамдык көргүзүглерни деңнеп көрээлиңер.

Коллектив эрткен беш чылдың бир чылында-ла инекке онаалтыр 1893 килограмм сүттү сагган. А коллективтиг керээ ёзугаар ажылдаан чылының түңнелинде бир инектенне 2060 килограмм сүттү сагган. Инектиң сүткүрү уксаазындан улуг хамаарылгалыг. Дөргүн фермазының инектериниң уксаазы өскерилге чок. Көргүзүглер канчап улгады бергенил деп айтырыг тургустунар. Чемгерилгени, ажаалданы күштелдирген бе? Ферманың чемгерилге рационну мурнуку чылдар-биле дөмей арткан. Ажаалда черле эки турганы билдингир. Бир эвес ажыл-агыйы сүт саалдазын көвүдедип алыр дээш хөй немелде чарыгдалдар кылган болза, бот-үне улгадыр. Ферма эрткен беш чылдарда бир центнер сүт бүдүреринге 42 рубль 55 көпеек чарыгдаан болза, эрткен чылын ону бир рубль 23 көпеекке чиигеткен. Бир центнер сүттү саап алырынга үнген кижи-шагы 12,1 турган болза, эрткен чылын 2,1 кижи-шакка эвээжээн.

Чарыгдалдар биеэги хевээр, а көргүзүглер бедик. Ону канчаар тайылбырлаарыл? Бир дугаарында отчёт-учётту шыңгыыратканында. Мында чек системалыг контроль улуг рольдуг болганы чугаажок. Бот-орулга-чарылга учёт чокка болдуңмас. Моон мурнунда саанчы бүрүзүнге мал чемин хуваалда чокка берип турган. Ам ындыг эвес. Шупту чүвени эргелекчи бижип, түңнеп турар. Фермага чарыгдаан материалдар база түңнүг. Экономиктиг учётту күштелдиргениниден ажылдың шынары экижээн. А шынар бедээнде бүдүрүлге көргүзүглери база өзер. Ук үш негелдени эки доңнаштырганындан харыысалга улгаткан. Бүдүрүлге көргүзүглери чүден, кайын чедип келгени илдең ышкажыл.

Бригада керээзиниң ажыктыг талалары-ла хөй. Ферма беш чылдарда 525 тонна сүттү күрүнеге саткан болза, эрткен чылда ук көргүзүг 571 тонна четкен. Арыг орулга 46 муң рубль турган болза, эрткен чылын дөргүнчүлер 179 муң рубль орулганы ажыл-агыйга киирген. Кедергей улуг ылгал бригада керээзинче киргениниң баштайгы чылында-ла көстүп келген-дир. Оон ыңай сүттүң бот-үнезин чиигедип алырының хемчеглери база алдынган. Май айда бир центнер сүттү бүдүрүп алырынга 35 рубль 60 көпеекти чарыгдаарын саң-хөө бүдүрүлге планында көрген. А херек кырында чарыгдааны 21 рубль 31 көпеек. Чаа арга-биле ажылдап эгелээниниң ийиги чылы кедергей таарымчалыг чоруп орарын ук сан-чурагайлар херечилеп турар. А эрткен чылдың ук айында ол көргүзүг 45 рубль турган.

Дөргүн сүт-бараан фермазының беш айларда чедиишкиннери мурнуку чылдарга деңнээрге черле экижээн. Олар бо айларда күрүнеге 207 муң рубльге сүт саткан. Оон алган арыг орулга 42 муң. Бригада керээзи-биле ажылдап кирериниң мурнунда бүдүн чылда ол хире арыг орулга турган болгай. Инектиң сүткүр үези чайгы айлар. Чарыгдал база ынчан эвээжээр. Ынчангаш түңнелдер эки болурунуң магадылалы бүрүн бар.

— Ферманар бригада керээзинче шилчээн-дир. Бүдүрүлге көргүзүглери бедээн. Саанчыларның материалдыг сонуургалынга ук арга кандыг салдар чедиргенил? — деп, ВЛКСМ обкомунуң кежигүнү, аныяк коммунист, саанчы Мөңгүн-оол Монгуштан сонуургаан бис.

— Кым чүү хире ажылдаарыл, ол хирени алыр. Моон мурнунда чылдарда саанчы кижиниң айда ажылдап алыры 175 рубль турган. Коллектив керээзинче кирген сөөлүнде он рубль немежи берген. Ынчаарга хөй сүттү бүдүрген саанчының алыры хөй. Чамдык саанчыларның айда ажылдап алган акшазы үш чүс ажып турар. Ылаңгыя эрткен беш айларда бир саанчының ажылдап алган орулгазы ниитизи-биле 1194 рубль болган. Бо саннар саанчыларның, материалдыг байдалы өскенин херечилеп турар ышкажыл — деп, ол харыылады.

Мында шынар дээш контрольду шыңгыыраткан. Эрткен чылын күрүнеге дужааган сүттүң 85 хуузу бирги сорттуу. Бирги сортка саттынган сүттүң 3,9 хуузунуң өртээн, шалың фондузундан дашкаар, саанчыларга немелде төлевир кылдыр бээр. Ол ышкаш дорт чарыгдалдарны камнап алганы дээш база шаңнал төлевирин тургускан.

Бижип турар чүүлүвүске хөй-ле сан-чурагайларны киирдивис. Комсомолчу-аныяктарның Дөргүн сүт-бараан фермазының амгы хүннерде көргүзүглери бедик. Ындыг чедиишкиннер экономиканың кол быралары — бот-орулга-чарылга, бригада керээзи болгаш чек системалыг удуртулгаже шилчээн сөөлүнде чедип алдынган дидивис. Мурнакчы коллективтиң арга-дуржулгазын көргүзерде, сан-түңнер чокка болдуңмас.

Бүдүрүлге көргүзүглери ажылды механизастаанындан улуг хамааржыр. Ук хемчеглер Дөргүн сүт-бараан фермазында долузу-биле чедип алдынмаан. Ында бир кажааны тудуп чадап турда, төлевилели эргижиреп калган. Саанчыларның хол-биле кылыр ажылы ам-даа хөй. Чайлаанда безин бир мындыг берге байдал бар. Хүнде сагган сүттү бидоннарга куткаш, кара-сугда суп турар. Инек саар чер-биле сүт шыгжамырының аразы ырак. Бидон сүттүң деңзизи аар болгай. Ону саанчылар чүъктеп дажып турар. Бо ажылды чиигедип болурунуң аргалары чүге чок деп. Ажыл-агыйның директору Х. Дамба-Даржаа, кол экономист Д. Монгуш олар-биле ук айтырыгны чугаалаштывыс. Ферманы механизастаарының дугайында тодаргай план чок. Ажыл-агыйга ол хире орулганы киирип турар коллективиниң социал айтырыгларынче кичээнгейни утландырза эки боор.

ХҮННҮҢ ЧАМДЫК АЙТЫРЫГЛАРЫ

О. А. САТТЫҢ күш-ажылында, хөй-ниити даалгазында харыысалгалыг. Ольга Артнаевна партбюро секретары, ооң албан-хүлээлгези тарып боозадыкчы-техник.

Ол ажылда 1974 чылдан бээр быжыглаттынган. Мурнунда, тодаргайлаарга, 1972 чылда Иркутскиниң бир чыл хуусаалыг ветеринария курстарын дооскаш, бригадирлеп, уксаажыдылга черинге база ажылдап турган, ол үелер — күш-ажылының баштайгы базымнары. Ажылга дуржулганы, дадыгыышкынны Дөргүн сүт-бараан фермазынга эрткен. Чөөн-Хемчик районда кедээ ажыл-агыйның хоочун бүдүрүлгезинге ол-ла хевээр ижиге берген.

Эде тургустунуушкуннуң бөгүнгү хүннери планныг онаалдалар болгаш социалистиг хүлээлгелер күүсеттинип-даа турар болза, чиик эвес болуп турарын ол биске чугаалады. **Фермада партия эге организациязы бирги ээлчегде коммунистерниң харыысалгазын бедидеринче кичээнгейни углап турар.** Парторганизацияның хуралдары ай санында эртип турар. Мурнунда чылдарда партхуралдарның хүн айтырыглары бүдүрүлге хуралдарындан ылгашпайн баар чоруктар тургулаан. Ооң уламындан ажыктыг эвес, чалгааранчыг кылдыр эртиклээр.

Организацияның ажылының уг-шии өскерлип орар. Эрткен айда фермада ажылдап турарларның уругларының кижизидилгезиниң болгаш өөредилгезиниң дугайында айтырыгны партия хуралынга чугаалашкан. Өөредилге чылы дооступ турда, олче коммунистерниң кичээнгейин углаары эң эптиг болган. Чүге дээрге кижизидилгениң, өөредилгениң байдалын түңнеп, бо талазы-биле кандыг ажылдарны чорударын дугурушкаш, ону контрольга алган.

Хостуг үеде кандыг хемчеглерни ап чорудуп турарын сонуургап таныштывыс. Фермада колдуунда комсомолчулар болгаш аныяктар ажылдап турар болганда, күш-культура болгаш спорт-массалыг хемчеглерни хөйү-биле кылыры көрдүнген. Саанчыларның чурттап орар бажыңнарынче кирерге бир дугаарында каракка спорт хептери көстүр. Күш-культура болгаш спортка киржип турар оолдар, кыстар хөй болду.

Хостуг үени ажыктыг эрттиреринге чайлагның таарымчалыг талалары хөй чорду. Ферманың турар черин долгандыр янзы-бүрү каттар бүргей үнген. Кайнаар-даа базарга, кат-ла кат, ооң сыптары кижини дорт кылаштатпас, бо-ла дуй үнүп келген турар. Ол быжа бээрге, өг-бүле бүрүзү чыып, кышка белеткеп алыры күзенчиг.

Коммунистерниң отчёттарын дыңнап, характеристикаларын бадылап турар апарган. Хоочун саанчы Шет Куууларның характеристиказын партия хуралынга бадылаан. Ажылынга кызымаан демдеглевишаан, коммунистер характеристиказын бадыладып турар эжинге моон соңгаар ам-даа чогаадыкчы, тывынгыр ёзу-биле ажылдаарын сүмелээн.

Чаа ёзу-биле ажылдап турар үеде бөгүнгү эде тургустунуушкунда партия эге организациязы аныяк коммунистер-биле ажылды күштелдирип турар. Оларның бирээзинге — Мөңгүн-оол Монгушка комсомолчуларның болгаш аныяктарның ортузунга ажылдаар партийжи даалганы берген. Аныяк оолду комсомол эге организациязының секретарынга соңгуп алган. Ол 1982 чылда ортумак школа дооскан. 1986 чылдан бээр СЭКП кежигүнү. Саар бир инекке онаалтыр чылда 2200 литр сүттү саап ап турар. Бот-тывынгыр уран чүүлдүң идепкейлиг киржикчизи. Уран талантызын көрүкчүлерге бараалгадып, Кызылга, Москвага чораан. Партийжи даалгаларны чаа ёзу-биле күүседир, эде тургустунар дээш идепкейлиг ажылдап турарының чижектерин ам-даа чугаалап болур.

Кызыл-булуңда көскү агитация. Ол мында солун, ажыктыг. Ниитизи-биле алырга, бүдүрүлгеде коллективтиг керээниң, хөй-ниити амыдыралының, ылаңгыя социалистиг чарыштың бүгү талаларында чырыттынган. Делгелгеде номнар, дептерлер колдуунда мал ажылын чорударының технологиязының дугайында. Чамдык чүүлдер, оларны ажылдап кылырынга кедээ ажыл-агыйның эртемденнери, тускай эртемниглери киришкен-даа болза, чогумчалыг эвес, эде көрзе эки ышкаш, ынчангаш ооң чамдык талалары-биле маргыжыксаар ийик бис. Бирээде, саанчыларның, инек кадарчыларының күш-ажылга киржилгезиниң коэффициентизин санап турарында дадагалзанчыг черлер бар. Хөй-ниити ажылдарынга кижилерниң идепкейин бедидериниң ам-даа өске аргаларын тып, оларны ажыглаары күзенчиг.

АНАА ОРАР БОЛЗА...

ФЕРМАДА ЗООВЕТЕРИНАРЛЫГ ажылдың дугайында каш сөс. Мал ажылының технологиязын мында сагып турарындан мыйыстыг бода малдың аарыгларынга удур хемчеглер элээн боттуг болуп турар. Элээн каш чыл бурунгаар бруцеллез аарыы бо-ла көстү бээр турган. Ынчангаш ферманың улуг назылыг ийи-чаңгыс кижилери ол аарыгдан аарып база турган. Ол дээрге кончуг таарымча чок байдал. Оон бөгүнде мында уштунган.

Мал эмчизи Р. Ч. Чачыр-оолдуң чугаалап турары-биле алырга, ханы аарыг инектер чок. Чылда ийи катап ук аарыгга удур хемчеглерни чорудуп турар. Ону чорударының системазын тургускан. Аңаа районнуң мал эмчилери, инек кадарчылары идепкейлиг-биле киржип турар. Хынап көөрү-биле инектиң ханын алыры берге ажыл. Саар инектер шуут кезеп калган болгаш эмчилерден, тудуп шарыыр дээн кижилерден дезер, туттурбас. Ажылды берге дээш анаа орар болза, чалгаа чорукка туттуруп болур. Ооң хоразы улуг. Чедир кылбаан ажыл дээрге малдың аарыын калбартыры, кижилерниң, ылаңгыя малчыннарның уругларынга кадыынга берге байдалдарны таварыштырары.

Мал ажылында ветеринария хандырылгазын арыг-тас дээр арга чок болуп турарын база көрдүвүс. Шиитпирлеттиимейн турар айтырыглар мында бар. Бирээде, бызаа бажын камгалап алыры үениң негелдезинге чедир тургуспаан. Малдың чаш төлүнүң бажы ай санында-ла хорап турар. Чүгле июнь айда безин чеди бызаа өлген. Мыйыстыг бода малдың чаңгыс-даа бажы хораарга, ооң каражазы улуг. Ону чүнүң-биле-даа дуглаар арга кайын турар. Ынчангаш олче кичээнгейни салыры чугула болуп турар.

ОЛАРНЫҢ КИРЖИЛГЕЗИ

ДӨРГҮН сүт-бараан коллективиниң ажыл-ижинге районнуң-даа, совхозтуң-даа удуртукчулары, тускай эртемниглери киржип, боттарының практиктиг дузазын чедирип турар. Ол чорук мында чаңчыл болу берген.

Чүгле зоотехниктер, мал эмчилери эвес, кижи эмчилери, садыг ажылдакчылары база бээр кээп турар. Ферма чайлагже көжүп үнери билек, маңаа бир дугаарында медицина болгаш садыг ажылдакчылары келген. **Эмчи дузазын чедирери база садыг хандырылгазы бо чылын мурнунда чылдарга деңнээрге элээн таарымчалыг болу берген. Чүге дээрге дөргүнчүлерниң чайлаанда эмнелге болгаш садыг албан черлеринге тускай бажыңнарны туткаш, аңаа ажылдаар ажылдакчыларга хүлээдип берген. Медицина болгаш садыг ажылдакчылары тус-тус аайы-биле маңаа ээлчежип ажылдаарын тургузуп кылган. Ол арга чайлагда ажылдап турарларга мурнуку үелерде турганындан элээн таарымчалыг болур. Чүгле чаңгыс фельдшер эвес, районнуң кижи эмнелгезиниң аңгы-аңгы аарыгларга удур эмчилери маңаа кээп ажылдап, ферманың болгаш чоок-кавының ажыл-ишчилерин медицина хайгааралынга алыр.**

Ол чорук төптен ыракта ажылдап турар кедээ ажыл-агыйның бүгү ишчилеринге эптиг болуп турары илдең. Район болгаш совхоз төвү кирип, эмчиге шинчидип, хөй үе-шакты орукка болгаш эмнелге черлериниң ээлчээнге эрттирер байдалдан дөргүнчүлер болгаш ооң чоогунда чайлагларның малчыннары бо чылын чайлаары ол. Бо дээрге кедээниң чайлагларда ажыл-ишчилеринге уткуштур чоруттунган чаа чүүл болуп турар.

Райпо баштаар чериниң даргазы П. Х. Монгушка бистер Дөргүн сүт-бараан фермазының чайлаанга ужуражы бердивис. Петр Хунаевичиниң чугаалап турары болза, чайлагда тургустунган садыгга районнуң ажылдакчыларының бүдүрүп турары аъш-чемин база эккеп садары көрдүнген. Ол дээрге кондитер кылыглары-дыр. Чаа кылган ол чемнерни чайлагга чедирип саарга, ыракта турар саанчыларга, инек кадарчыларынга, бызаа ажаакчыларынга солун-на болгай.

База ол ышкаш херегленикчилер ниитилелиниң ажылы моон мурнунда турганындан черле экижип орар. Олар газтыг сугну-даа, колбасаны-даа бүдүрүптер апарган. Ону кылып турар цехтериниң шөлдерин алгыдып, дериг-херекселдерин улам эптей тургузуп турар. Бир эвес ол ажылдар шуудай бээр болза, маңаа бүдүрер продукциялар база чайлагга чеде бээри магат чок. Аңаа база идегеп каалыңар.

Дөргүннүң садыы ажылдап кирипкен. Ооң садыгжызы Д. О. Сат малчыннарның чагыгларын хүлээп ап турар. Оларның бир кезии стол, шкаф, телевизор болгаш өске-даа чагыгларны садыгжыга киирген.

База бир чаа чүүл болза, чаа туттунган чунар-бажың. Ону совхоз чайлагже саанчыларның көжүп үнериниң бүдүүзүнде тудуп дооскаш, ажыглалче киирген. Чайлагга чунар-бажыңның, ылаңгыя ажылы чай чок саанчыларга кайы хире херек болуп турганы билдингир. Мурнунда чылдарда бо бажыңны тударының дугайында чугаа-домак хөй чоруп турган. Ынчалза-даа олче удуртукчулар кичээнгей салбайн келген. Маңаа чылдагааннар тыптып келир. Тудугжуларның күжү чедишпес, чай чок, херек материалдар совхозта эвээш дээш оон-даа өске чылдагааннар тургулаан. Ам ол чоруктан совхозтуң удуртукчулары чайлаан. Керээ ёзугаар чаа чунар-бажыңны туткан.

ИЙИГИ ЧЕРГЕНИИ ЭВЕС

КҮШ-АЖЫЛДЫҢ бүдүрүкчүлүүн бедидерде, материалдыг баазаны тургузары-биле кызыгаарланыр болза, оон түңнел үнмес. Комплекстиг хемчеглерни алыры негеттинер. Чүгле ажылдаарынга эвес, дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургузары негеттинер. Ферманың чайлаанда кызыл-булуңну майзадан туткан. Саанчыларның түңнелдерин көргүскен булуң, ном салыр делгирден өске чүве кирбес, тар өрээл. Чогум хат-когурумнуг чер болза, довурак-доозундан камгаланыр арга чок. Кино, концерт көөр «ногаан театры» станцияның мырыңай чанында. Ооң дааш-шимээни аажок. Ону ажылладып алгаш, аңаа кино көөрүнүң аргазы чок. Сандайларны одуруг аайы-биле бедик, чавыстыг кылдыр кылбаан. Ферманың дыштанылга булуңун мал кирбес кылдыр кажаалаан. Ында теннис столун салган. Волейбол ойнаар шөл аңгы.

Чырык станциязын дыштанылга шөлүнден шала ырадып, кызыл-булуңну алгыдыр, шынарлыг кылырының хемчеглерин дарый алыр. Ол дугайында саанчылар, инекчилерниң негелдези улуг чорду. Ферманың эргелекчизи чаа кызыл-булуң тударын чугаалап турар. Ынчалза-даа тодаргай план, хуусаа чок. Чогум дыштанылганы чеп организастаарының ажылдары хире-шааанче алдынып турар. Ону улам сайзыраңгайжыдары күзенчиг.

Саанчыларның ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны мында тургузарын элээн экижиткен. Ферманың чайлаа төптен элээн херии черде. **Малчыннарның кадыкшылынче хайгааралды күштелдирген. Эмнелге пунктузун ажыдып, район эмнелгезиниң эмчилери мында туда турар.**

Ынчан ферма чайлаанче көшке-ле үш хонган. Районнуң терапевтизи Татьяна Доткан-ооловна Куулар пунктузун белеткеп алган, улусту хүлээп алырынга белен. Өрээлиниң шаанче янзы-бүрү аарыгларны болдурбазын сагындырып турар тайылбыр литературазын делгээн. Оон ыңай ында араганың хоразы болгаш социал айыылын тайылбырлаан чурук-плакаттарны аскан.

Мында чүгле ниити аарыглар эмчизи-биле хандырган эвес, педиатр, акушер-гинеколог болгаш өске-даа мергежилдиң эмчилерин доктаатан график ёзугаар районндан чорудуп турар. Моон алгаш көөрге, малчыннарның эмчи хандырылгазы багай эвес организастаттынган.

Дөргүн сүт-бараан фермазының чайлаан Улуг-Каътка тургускандан бээр элээн үе эрте берген. Саанчылар, инекчилерниң чайын чурттаар бажыңнарын барак хевирлиг кылдыр туткан. Чурттакчылар доктаамал турар болганындан лекция, беседа чорударынга эмчилерге таарымчалыг хире. Халдавырлыг болгаш өске-даа аарыгларның дугайында тайылбыр ажылдарын чорудуп, ооң ажыктыг талаларын чедип алыры күзенчиг. Чүге дизе Аныяк-Хөндергейде чайгы мал турлаглары хөй. Аңаа чүгле ферманың эвес, чоогунда малчыннарны база доктаамал киириштирер. Ынчангаш медицина пропагандазын малчыннар ортузунга калбартырын район эмнелгези элээн делгемчиди көөр болза ажыктыг-даа ышкаш.

Аңаа чоруп турувуста, районнуң санитар-эпидемиология станциязының кол эмчизи Марина Ивановна Бүрбү база турган. Ферма чоогунуң санитар-гигиена байдалы негелдеге дүүшпес. Чурттаалга бажыңнарының чоогунда арыгланыр бажыңнар чок. Чоогунда кара-сугнуң узуп ижер черин кажаалап кагбаан. Ижер суг алыр кудукту маңаа кылган болза, эки турган ийик. Мал турлагларының чоогунда хемден суг ижериниң талазы-биле чурумну сагыза чогуур. Ону эмчи ажылдакчылары эки билир. Мындыг болгаш өске-даа чүүлдерни районнуң СЭС-ниң кол эмчизи эскербейн турары хараадачыг.

Дөргүн сүт-бараан фермазының ажыл-ижи үлегерлиг-дир. Ынчаарга өске-даа чүүлдер база негелделерге дүүштүр турар болза эки ышкажыл. Сактырга-ла үүрмек ышкаш чүүлдер, эки херектерниң сузун базары билдингир. А мында эскертиинип турар четпестер ийиги чергениң айтырыы эвес болгай.

ЧУРУКТА: ферманың мурнакчы саанчыларының бирээзи Долума Монгуш.

УТПАСПАЙЛАР ОРАНЫ

УЛУГ-КАЪТ чайлагны бойдустуң ховар хайыразы дизе чазыг чок боор. Тайгазында аң-мең чоргаар өзүп, суунда билек ышкаш кадыргылар чакпа чайып эштип чоруур. Бедик черлерде пөш, ишкээрледир дыт, хадың, чодураа колдады үнген. Аргазынче кире бээрге, ай, бес дээш янзы-бүрү өңнүг чечектер айыраң-каас. Ферма турлааның чоогунда шеңне чечектери саглайжы берген олургулаар. «Хүнчүгеш» деп уруглар ясли-садигиниң хериминиң иштинде незабудкалар (оларны бис утпаспайлар деп адап алылыңар) чиңгир ногаан өңү-биле чиге көрүп турганзыг-даа.

Фермада 25 өреге бар. Чамдык бичежек суурларының чурттакчылары оон чүгле хөй болгулаар ышкажык. Малчыннар уругларын мында ажаап-тежээп турар. Ооң эргелекчизинге Зоя Чымчаковна Монгуш үр ажылдаан. **Кышкы үеде малчыннарның уруглары суурда ясли-садикке турар. Олар чайлаглап чоруптарга, уруглар кады көжүптерлер. Кижизидикчи башкылар Светлана Артына, Галина Монгуш ажылының аайы-биле маңаа чайлап чаңчыга бергеннер. Ясли-садикте 26 уруг ийи бөлүкте үстүнген.** Аъш-чемин совхоз багай эвес хандырганын эргелекчи чугаалады. Терапевт эмчи үргүлчү мында турар болганда, уругларны доктаамал хайгааралда алган. Төптен ырак-узак черде турар-даа болза, мында уругларның хайгааралы багай эвес. Удуур, ойнаар өрээлдери, орун-дөжээ арыг-силиг. Хайыракан суурда ясли-садиктен дора эвес байдалды маңаа тургузар дээш ажылдакчылар кызып турары мактанчыг чорду.

Каяа-даа чоруурга ясли-садиктер аттарын «Хүнчүгеш» дээн болур. Хайыраканда база ынчаар адаан. Ооң салбыры болурга ол адын арттырган хире. Маңаа хамаарыштыр боттарывыс бодалдыг бис. Эң биче хемчээлдиг тана ышкаш, төп-төгерик, дээр өңнүг көк чечектерни көөрге, аажызы чаа үнүп олурар чаштарга дыка дөмей. Улуг-Каъттың аяңнарының үнген чечээ-ле ол. Сеткилдерни сергедип кээр, найыралды, ынакшылды оттуруп чоруур чараш чечекти малчыннар уругларының оран-савазынга ат кылдыр тывысса. Бөгүнгү «Шынның» арынынга үндүрүп турар чүүлүвүске бо чугула эвес-ле ышкаан. Ынчалза-даа чараш чүвени бичиилер черле эскербейн барбас. Утпаспайлар оларның будунуң адаанда чеже-даа чатты берген чытса, оларның сеткили аңаа эрикпес. Амыдыралдың чараш талаларынга чаштарны, мыя бо эскет чок чүүлдерден эгелезе артык эвес-даа ышкаш.

Бо арынны «Шынның» тускай корр. А. ОКСУР, Э. ДОНГАК, В. ЧАМЗЫН (фото) белеткээн.

РСФСР-ниң Тыва АССР талазы-биле районнарның болгаш Кызыл хоорайның улус судтарынга улус судьяларының соңгулдаларының түңнелдериниң дугайында

ДЫҢНАДЫГ

РСФСР-ниң Тыва АССР талазы-биле 14 районнуң болгаш Кызыл хоорайның улус судтарынга соңгулдаларның түңнелдериниң дугайында медээлерни районнар болгаш Кызыл хоорай Совекттериниң күүсекчи комитеттериниден Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму алган.

Районнарның болгаш Кызыл хоорайның улус судтарынга улус судьяларының соңгулдаларынга тус-тус соңгулда округтарының бүгү соңгукчуларының 99,10 хуузу соңгулдаларга киришкен.

Улус судьяларынга кандидаттар дээш соңгукчуларның 97,28 хуузу соңгаан, улус судьяларынга кандидаттарга удур соңгукчуларның ниити санының 1,82 хуузу бадылаан.

Ниитизи-биле 35 улус судьязы соңгуттурган. Оларның иштинде херээженнер 28, азы 80,00 хуузу, СЭКП кежигүннери болгаш кандидаттар — 20, азы 57,14 хуузу.

Улус судтарының составы 45,71 хуу чаартынган.

«РСФСР-ниң районнарының (хоорайларының) улус судтарынга соңгулдалар дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузунуң 48 чүүлүн ёзугаар күш чок болган бюллетеньнер чок.

РСФСР-ниң Тыва АССР талазы-биле районнарының болгаш Кызыл хоорайның улус судтарынга 2570 улус төлээзи соңгуткан.

Улус төлээлериниң аразында ажылчыннар 1230, азы 47,86 хуу, эр улус 1001, азы 38,95 хуу, херээженнер 1569, азы 61,05 хуу, СЭКП кежигүннери болгаш кандидаттар 889, азы 34,59 хуу, партия кежигүнү эвестер 1681, азы 65,41 хуу, 30 хар чедир аныяктар 436, азы 16,96 хуу, ВЛКСМ кежигүннери 310, азы 12,06 хуу болуп турар.

Улус төлээлериниң составы 69,29 хуу чаартынган.

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУ.

ИНТЕРНАЦИОНАЛЧЫ НАЙЫРАЛДЫҢ ФЕСТИВАЛЫ АЖЫТТЫНГАН

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылынга тураскааткан аныяктарның интернационалчы найыралының республика фестивалы дүүн Кызылдың Ленин аттыг шөлүнге байырлалдыг-биле ажыттынган.

Фестивальдың ажылында комсомолдуң район организацияларының болгаш Кызыл хоорайның делегациялары, бүдүрүлгелериниң мурнакчылары, комсомолдуң активчилери, партияның, комсомолдуң, дайынның, күш-ажылдың хоочуннары киржип турар.

ВЛКСМ обкомунуң бирги секретары В. А. Кочергин аныяктарның интернационалчы найыралының республика фестивалын ажыткан.

Партияның болгаш күш-ажылдың хоочуну Х. А. Тока-Аичма, дайынның хоочуну эки турачы А. К. Ак-оол, күш-ажылдың хоочуну РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы Н. В. Селина болгаш өскелер-даа фестивальдың киржикчилеринге байыр чедирип, чүве чугаалаан.

СЭКП обкомунуң секретары А. К. Канзай фестивальдың ажыдыышкынынга киржип, чүве чугаалаан.

Фестиваль уламчылап турар.

КҮШ-АЖЫЛЧЫ МЕДЭЭЛЕР

ҮЕНИ МУРНААННАР

Ак-Довуракта В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың рудник коллективи Улуг Октябрьның 70 чыл оюн төлептиг күш-ажыл-биле уткуур дээш планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин доктаамал күүседип турар.

Күчүлүг «БелАЗ-тың» чолаачызы Леонид Васильевич Волковский он ийиги беш чылдың ийи чылында бодунга алган күш-ажылчы онаалдазын хуусаадан эрте күүсеткеш, чарыштың мурнуку одуруун ээлээн. Ол 258 муң тонна даг массазын сөөрткен.

Өрүмнээр станоктуң машинизи, күш-ажылдың хоочуну Көшкендей Чымбаевич Ооржак келир чылдың үлүүнде ажылдап турар.

Чолаачы бригадалар аразында социалистиг чарышта В. Козловтуң, Ю. Ардашовтуң бригадалары мурнап, шалыпкын ажылдап турар.

Бедик дуржулга, быжыг сагылга-чурум болгаш ажыл шагын чөп ажыглап билири — коллективте күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге идиг-ни берген.

С. САЛЧАК.

НОГААЖЫЛАРДА

Чөөн-Хемчик районнуң «Октябрь 30 чылы» совхозтуң Кызыл-Хадыңда хову-трактор бригадазының ажыл-ишчилери юбилейлиг чылда ногааның бедик дүжүдүн алыр дээш бар аргаларны ажыглап турар. Район Совединге чаа депшиткен депутат Зинаида Куулар-ның удурткан звенозунуң кежигүннери 100 гектарда олурткан картофельдиң ажаалдазын эки чорудуп турар. Олар бо чылын капустаны 2 гектарда, огурецти болгаш морковьту бир-бир гектарда олурткаш, бок сигеннерин аштап, суггарылганы доктаамал чорудуп турар.

Совхозта аныяк механизатор Александр Саттың звенозу чаашкыннаалдырып суггарар «Сигма» деп агрегат-биле 500 га шөлде мал чеминиң өзүмнерин дески суггарган.

Ногаажылар Александра Куулар, Нина Монгуш болгаш оон-даа өскелер эки ажылдап турар.

Б. МОНГУШ.

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

Улус ажыл-агыйынга хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш база күш-ажылчы ачы-хавыязын үнелеп көргениниң демдээ кылдыр «Күш-ажылдың хоочуну» медаль-биле ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден шаңнаары болза:

КЫЗЫЛ ХООРАЙДАН

Мария Тарасовна **Белькова** — телеграф-телефон станциязының телеграфизи.

Евгения Михайловна **Васильева** — Телевидение болгаш радиодамчыдылга талазы-биле күркомитеттиң улуг экономизи.

Яков Поликарпович **Годяев** — республиканың радиотеледамчыдылга төвүнүң электромонтёру.

Борис Васильевич **Голубков** — алгы заводунуң чолаачызы.

Петр Иванович **Девляшов** — Хамааты ужар чүүлдүң Красноярск эргелелиниң Тывада авиабүдүрүлгезиниң аккумуляторщиги.

Николай Захарович **Дьяченко** — Хамааты ужар чүүлдүң Красноярск эргелелиниң Тывада авиабүдүрүлгезиниң авиаэскадрилья командириниң оралакчызы.

Ксения Никитична **Елистратова** — «Тыва хамааты тудуг» трестиң тудуг-септелге эргелелиниң шеверлекчизи.

Тельгер Чамбаловна **Ендан** — «Тувашвейбыт» бүдүрүлге каттыжыышкынның «Восток» ательезинде дааранықчы.

Нина Иннокентьевна **Жаркова** — «Тыва автооруктуң» бүдүрүлге-технологтуг четчелээшкин эргелелиниң кол бухгалтери.

Мария Артемьевна **Забродина** — Күрстрахтың штаттан дашкаар агентизи.

Владимир Нестерович **Иконников** — № 10 сес чыл школазының башкызы.

Мария Николаевна **Ильичёва** — «Тувашвейбыт» бүдүрүлге каттыжыышкынның «Чечек» ательезиниң даараныкчызы.

Игорь Алексеевич **Каледин** — № 10 сес чыл школазының башкызы.

Валентина Яковлевна **Караваева** — республиканың санэпидстанциязының санитар эмчизиниң дузалакчызы.

Мария Ивановна **Кондратова** — алгы заводунуң ажылчыны.

Галина Петровна **Кондрашова** — «Красноярскгражданпроект» институттуң Тывада филиалының килдизиниң улуг инженери.

Лидия Николаевна **Корягина** — Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң өөредилге-курстар комбинадының бүдүрүлге өөредилгезиниң мастери.

Зинаида Григорьевна **Кузьмина** — Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында капитал тудуг эргелелиниң килдизиниң улуг инженери.

Виктор Александрович **Лялин** — № 2 АТБ-ниң чолаачызы.

Нонна Ивановна **Марьясова** — № 14 ортумак школаның директорунуң өөредилге-кижизидилге ажылының талазы-биле оралакчызы.

Анастасия Гавриловна **Маслова** — судмедэкспертиза бюрозунуң санитарказы.

Александра Григорьевна **Мелешенко** — № 11 ортумак школаның башкызы.

Борис Николаевич **Мельниченко** — Күрстрахтың штаттан дашкаар агентизи.

Валентина Фёдоровна **Мельниченко** — Күрстрахтың штаттан дашкаар агентизи.

Иван Фёдорович **Нагибин** — «Тыва коммунэнерго» бүдүрүлгезиниң № 3 участогунуң котёл машинизи.

Вера Даниловна **Никифорова** — Респотребсоюзтуң садыг баазазының склад эргелекчизи.

Валентина Николаевна **Новикова** — «Красноярскгражданпроект» институттуң Тывада филиалының бөлүүнүң удуртукчузу.

Лидия Павловна **Носова** — Респотребсоюзтуң садыг баазазының килдис начальниги.

Аркадий Валерьянович **Первухин** — «Сельэлектрострой» трестиң тудуг-монтаж эргелелиниң начальниги.

Евгений Викторович **Помыткин** — «Тыва хамааты тудуг» трестиң санэлектромонтаж участогунуң кол бухгалтери.

Эмилия Викторовна **Портнягина** — республиканың санэпидстанциязының лаборантызы.

Фёдор Егорович **Путинцев** — «Тыва суг тудуг» трестиң эргелекчизиниң оралакчызы.

Лилия Иосифовна **Разумова** — А. С. Пушкин аттыг библиотеканың директорунуң оралакчызы.

Иван Алексеевич **Родников** — Тываның автосептелге заводунуң чолаачызы.

Андрей Максимович **Самойленко** — № 3 АТБ-ниң начальниги.

Анна Прокопьевна **Тешукова** — № 11 ортумак школаның директору.

Ирина Афанасьевна **Трубицина** — № 14 ортумак школаның башкызы.

Александр Салчакович **Чанзан** — Тыва АССР-ниң социал хандырылга министриниң оралакчызы.

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Монгуш Доскараковна **Бавуу** — районнуң төп эмнелгезиниң эмчи сестразы.

Дыртык-Хуна Хеймер-оолович **Куулар** — «Тыва» совхозтуң ажылчыны.

Намажап Сүрүн-оолович **Куулар** — «Тыва» совхозтуң малчыны.

Бичии-Уруг Сувановна **Монгуш** — районнуң төп эмнелгезиниң санитарказы.

Кертик-оол Амырбитович **Монгуш** — «Искра» совхозтуң механизатору.

Серен-оол Бүрбүлдеевна **Монгуш** — «Искра» совхозтуң ажылчыны.

Удувас-оол Намчал-оолович **Монгуш** — «Искра» совхозтуң тракторизи.

Чозар-оол Лопсан-Шыырапович **Монгуш** — «Искра» совхозтуң малчыны.

Леонид Дмитриевич **Новиков** — Чадаананың ыяш ажыл-агыйының мастери.

Василий Дмитриевич **Рынов** — «Каа-Хем» разрезтиң Чадаанада участогунуң токары.

Дмитрий Егорович **Чебакчинов** — Чадаананың ыяш ажыл-агыйының ажылчыны.

КАА-ХЕМ РАЙОНДАН

Валентина Григорьевна **Бычкова** — Сарыг-Сепитиң № 2 школазының башкызы.

Валентина Тимофеевна **Егорова** — Күрстрах инспекциязының агентизи.

Владимир Николаевич **Коркин** — киночеткизиниң дирекциязының улуг киномеханиги.

Телгермаа Сенгиевна **Маады** — Бай-Сөөтте бажың-интернаттың санитарказы.

Галина Яковлевна **Палкина** — райпо магазининиң эргелекчизи.

Иван Николаевич **Полежаев** — «Ленинчи орук» совхозтуң механизатору.

Геннадий Петрович **Попов** — райпо баштаар чериниң даргазы.

Валентина Ильинична **Спирина** — Сарыг-Сепитиң № 2 ортумак школазының херек эмгелекчизи.

Татьяна Чорбаевна **Самчадоол** — Сарыг-Сепитиң № 2 ортумак школазының кижизидикчи башкызы.

Николай Дмитриевич **Терихов** — Сарыг-Сепитиң № 2 ортумак школазының слесары.

Лидия Павловна **Тюрина** — райпонуң кондитер цехиниң кондитери.

Тамара Седиповна **Хажики** — киночетки дирекциязының улуг киномеханиги.

«Улуг Октябрь» совхозтан

Яков Игнатьевич **Барыбин** — чолаачы.

Мария Николаевна **Воронцова** — ажылчын.

Фатей Гаврилович **Долганов** — аккумуляторщик.

Анчымаа Александровна **Ендыхо** — ажылчын.

Александра Григорьевна **Есипова** — ажылчын.

Валентина Холажиковна **Иргит** — ажылчын.

Өшкү-Сар Болгановна **Иргит** — саанчы.

Анна Моисеевна **Кнехт** — ажылчын.

Сержи Мөңге-Бояновна **Кужугет** — ажылчын.

Тырыш Мөңге-Байыровна **Кужугет** — ажылчын.

Александра Семёновна **Молина** — ажылчын.

Хемерек Донужаевич **Орустук** — тракторист.

Чурума Шыырaповна **Тожу** — саанчы.

Василий Кузьмич **Черных** — № 1 бригаданың бригадири.

КЫЗЫЛ РАЙОНДАН

Валентина Михайловна **Гаврилова** — райплан даргазы, улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң даргазының оралакчызы.

Павел Исакович **Иванов** — Терлиг-Хаяның шинчилел-ажыглал бүдүрүлгезиниң слесары.

Мария Ефимовна **Каменева** — Терлиг-Хаяның шинчилел-ажыглал бүдүрүлгезиниң ажылчыны.

Тараа-Чиир Кужукпеновна **Монгуш** — «Шамбалыг» совхозтуң ажылчыны.

Караш Самбууевна **Ооржак** — «Шамбалыг» совхозтуң ажылчыны.

Доржу Манзыр-оолович **Ховалыг** — «Шамбалыг» совхозтуң пиек кадарчызы.

Бичеш Какай-ооловна **Хомушку** — «Шамбалыг» совхозтуң ажылчыны.

Маркис Дмитриевич **Шаглыр** — «Тере-Хөл» совхозтуң бызанчызы.

Нина Николаевна **Шахматова** — «Каа-Хем» разрезте бүдүрүлге өөредилгезиниң мастери.

(Уламчылыг).

Бөгүн — Чогаадыкчының болгаш чаартыкчының хүнү

АЖЫКТЫЫН ЧЕДИП АЛЫР

«Ажылчы чоннарның эртем-техниктиг чогаадылгазын деткиир. Чогаадыкчы болгаш патент-лицензия ажылын экижидер. Улус ажыл-агыйынга чогаадылгаларны болгаш чаартыкчы саналдарны эң-не дүрген ажыглап кииреринге эргежок чугула байдалдарны тургузар» деп, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң материалдарында айыткан. Бистиң чуртувуста эртем-техниктиг депшилгени дүргедедиринге чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның ажыл-чорудулгазы эвээш эвес рольдуг боор турар. Олар миллион-миллион кижи, а оларның тургусканы чаартылгаларының экономиктиг ажыктыы миллиард-миллиард рубль түңнүг. Бүгү-ле чаа, мурнакчы чүүлдер дээш демиселчилер эргижирээн аргалар-биле демисешпишаан, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерин, продукцияның шынарын экижидерин, бүгү талалыг камналганы чедип алырын хандырып турар ындыг техниктиг шиитпирлерни тывары дээш чаа чүүлдерни шудургу дилеп турарлар.

Чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның бүгү-эвилел ниитилелиниң (ЧЧБН) Тыва область чөвүлели болгаш тус-тус эге организациялары республиканың улус ажыл-агыйының аңгы-аңгы адырларынга техниктиг депшилгени дүргедедиринге, күш-ажыл, чиг эт, одалга-энергетика болгаш өске-даа курлавырларны камнаарынга, а ол ышкаш планныг даалгаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерни күүседиринге боттарының үлүүн киирип турар.

1986 чылда республикада техниктиг чогаадылгага ниитизи-биле 841 кижи киришкен болгаш 748 чаартыкчы саналдарны киирген, олардан бүдүрүлгеге 668 саналдарны ажыглаан, оларның экономиктиг ажыы чылда 889,2 муң рубль болган.

Чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның Тыва область чөвүлелинде амгы үеде 111 эге организацияда 5700 кежигүннер бактаап кирип турар. Ол дээрге эрткен чылдаазынга бодаарга, 265 кижи хөй. ЧЧБН-ниң область организациязы бүдүрүлгениң чаартыкчыларының эң эки түңнел көргүзүглерин чедип алыры дээш бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның аразында социалистиг чарыжын дээштиг органзастаары дээш боттут хемчеглерни ап чорударын кызыдып турар. Чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның аразында социалистиг чарыш калбарып, киржикчилери улам немежип турар.

Үлетпүр бүдүрүлгелеринде чогаадыкчы болгаш чаартыкчы ажыл идепкейлиг чорупт турар. Бо адырлар талазы-биле эрткен чылын 502 чаартыкчы саналды киирген. Транспортта 162 чаартыкчы санал, тудугда 64, көдээ ажыл-агыйда —25 саналдар киирген. Көдээ ажыл-агыйга бо талазы-биле ажыл мооң мурнунда сула тургустунган турган болза, эрткен чылын эвээш-даа болза, өзүлде, олче сагыш салыышкын илереп турар. Ооң мурнунда көдээ ажыл-агыйга чаартыкчы, чогаадыкчы саналдар колдуунда Дуржулга станциязынга бүрүткеттинип, боттанып чорупт турган болза, эрткен чылын ындыг ажылдарны «Кызыл тараачын», «Саян», «Тиилелге», «Хемчик» совхозтарда бүрүткээн болгаш ажыглап киирген. «Хемчик» совхозтуң механизатору М. Саая ГАЗ-51, 52 автомобильдерниң ажыглаттынган эрги артык кезектеринден кажаа көрженин коптарар, арыглаар тускай механизмни чогаадып тургускан. Бо механизмни өске совхозтарга ажыглаар болза, хол-биле кылыр дыка улуг хемчээлдиг аар күш-ажыл чайлаттынар болгаш хойжуларның ажылынга чиңгелделер болур. «Тиилелге» совхозтуң мал ажылының механизациязының механиги Н. Оюннуң удуртулгазы-биле К. Ховалыг, Я. Ондар олар тараа чарбалаар болгаш чүдүрер механизмни чогаадып кылганнар. Совхозтарда мал ажылында ындыг чижектиг чаартыкчы болгаш чогаадыкчы ажылдарны бүгү талалыг деткиири, бар аргаларны ажыглаары эргежок чугула. Чүге дээрге көдээ ажыл-агыйда, ылаңгыя мал ажылында хол-биле кылыр аар ажылдың хемчээли ам-даа дыка улуг боор артпышаан. Бир эвес көдээ ажыл-агыйга чаартыкчы болгаш чогаадыкчы ажылды үлетпүрде азы өске-даа адырларда ышкаш ындыг деңнелге көдүрүп алыр болзувусса, дыка улуг депшилге, бурунгаар базым чедип алдынар ийик.

Чижээ, «Тыва даг-дугу» комбинатка эрткен чылын 236 саналдар бүрүткеттинген болгаш 150-ни бүдүрүлгеге ажыглаан. Ол саналдарның бирээзинге онаалтыр ортумак экономиктиг ажыктың хемчээли 700 рубль түңнүг болган. А «Тывакобальт» комбинатка 79 чаартыкчы саналды, оларның 33-үн ажыглап киирген болгаш ниити экономиктиг ажыы 80,5 муң рубль азы ажыглаттынган бир саналга ортумак экономиктиг ажык 2,4 муң рубль болган. Тываның электри четкилеринде дөрт кижиден тургустунган чогаадыкчы бөлүк турбиналарга ажыглап каапкан бусту суг чылыдарынга ажыглаарының талазы-биле саналды киирип ажыглаан, ооң экономиктиг ажыы чылда 55,6 муң рубль түңнүг боор турар. Бо саналды ажыглааныңдан чылда 4427 тонна чижеглээн одаар чүүл камнаттынар.

Тудугга чаартыкчы ажылдан эң улуг экономиктиг ажыктыг саналдарны «Тыва тудуг» трестиң № 48 тудуг эргелелинде ажыглап киирген. Шала чадыңга ыяш-хирээнди плиталарны ажыглап кииргениңден 450 кубометр дилиг материалдары камнап алдынган. «КызылЦэс тудуг» эргелелдиң чаартыкчыларының трактор кожугларынга куш өлээн чүдүрериниң схемазын өскертир талазы-биле чаартыкчы саналын куш фабриказынга ажыглап кииргениңден чылда 23,5 муң рубльдың экономиктиг ажыы алдынган. Тудугга чаартыкчы саналдарны ажыглааныңдан эвээш эвес акша-хөреңги, түүйбу, эптээр демир-бетон, өске-даа материалдар камнаттынып, күш-ажыл чарыгдалдары эвээжеп турар.

Чедип алдынган чедиишкиннер-биле кады бистиң мурнувуста турупт турар сорулгаларны, чедир ажылдавайн турар талаларывысты маңаа база айтыры эргежок чугула. «Тыва тудуг материалдары» каттыжыышкынның, Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозунуң, Харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң бүдүрүлгелеринге, Кызылдың хлеб комбинадынга, республика типографиязынга, радиотелетөпке, оларда эвээш эвес күш, аргалар бар-даа болза, эрткен чылын чаңгыс-даа чаартыкчы санал бүрүткеттинмээн болгаш ажыглаттынмаан. Бо чүнү херечилеп турарыл? Ол бүдүрүлгелерде чогаадыкчы болгаш чаартыкчылар ниитилелиниң эге организациялары идепкей чок, ону деткиир, хөгжүдер дээш удуртукчуларның сагыш салыышкыны чок ажылдап турарын херечилеп турар. Дыка хөй күш-ажылчы коллективтерде ниитилелдиң эге организациялары болгаш чөвүлелдери тургустунмааны, ажылдавайн турары канчап-даа таарышпас. Бо дээрге ЧЧБН-ниң область чөвүлелиниң, ол ышкаш тус-тус министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчуларының четпес ажылы, сагыш салыышкын, кичээнгей чогу боор турарын айтыр апаар. Мооң харазы-биле чаартыкчы болгаш чогаадыкчы ажыл деткимче чок, сула байдалда, моральдыг болгаш материалдыг идиг бериишкинниң хемчеглери долузу-биле ажыглаттынмайн турар. Чижээ, дыка хөй чаартыкчы, чогаадыкчы саналдар дээш шаңнал телевирлер чүгле эң бичии хемчээли-биле, 10-20 рубль түңнүг төлеттинип турары, бо ажылдың хөйге көскү эвези таарымча чок, чаартыкчы, чогаадыкчы ажылга ол идиг бербес. Ынчангаш бүдүрүлге чаартыкчыларының темалыг планнарын ажылдап кылыры, херек кырында боттандырары дээш бүдүрүлгелерниң, тудугларның, ажыл-агыйларның кол инженерлериниң хууда харыысалгалыг болуру, оларның бо ажыл талазы-биле бүгү көрдүнген хемчеглерни боттандырган турарын чедип алырын үе негеп турар. Ол ышкаш инженер-техниктиг ажылдакчыларның чогаадыкчы ажыл-чорудулгазын идепкейжидери онза чугула айтырыг кылдыр көдүрлүп турар. Кайы-бир инженер кижиниң чогаадыкчы ажылга салыышкыны бедүүн ажылчының салымынга четпес болуп турар болза, эртем-техниктиг депшилгеге ооң үлүүнүн дугайында кандыг чугаа туруп болур боор. Аныяктарның техниктиг чогаадылгазының дугайында сагыш салыры — ол дээрге даартагы чогаадылга, чаартылга дугайында сагыш салыышкын-дыр. Ынчангаш бо талазы-биле ажылды чаа бедикче көдүрери эге организацияларның, чөвүлелдериниң хүн бүрүдеги бир чугула ажыл-херээ болур ужурлуг.

Бөгүн, Чогаадыкчының болгаш чаартыкчының хүнүнде республиканың бүдүрүлге чаартыкчыларынга чаа-чаа чедиишкиннерни күзевишаан, олар улус ажыл-агыйының аңгы-аңгы адырларының эртем-техниктиг депшилгезинге, дүргедээшкининге боттарының төлептиг үлүүн кииреринге бүзүреп турар бис.

Д. БЕГЗИ,
ЧЧБН-ниң Тыва область чөвүлелиниң даргазы.

САANЧЫЛАР КОНКУРУЗУ

Каа-Хем районнуң совхозтарының сүт-бараан фермаларының саанчыларының конкурузу «Улуг Октябрь» совхозтуң көктүг-шыктыг Баян-Сагаанга болуп эрткен. Ук конкурсту Каа-Хем РАҮК-туң ажылдакчылары органзастаан. Аңаа районнуң 7 совхозтарындан 9 команда киришкен.

Конкурс эртенгиниң **6 шак** 30 минутада эгелээн.

Бир саанчы-ла 2 инекти саалданың бүгү негелделерин сагып турган, саап доозар турган. Конкурстуң негелделери шыңгыы, ында аңгы-аңгы айтырыгларны тургускан. Саалда аппараттарын адырып эптээри, аштап-чуп арыглаары, саар инээн саалдага белеткээри дээш ажыл-ла хөй. Ол бүгү ажылды арыг-шеверни сагып турган, шалыпкын чорудар апаар. Бодунуң ажылынга мергежээн, боттарының совхозтарының коллективтериниң ат-алдарын камгалап келген мастерлер чыглып келген. Оларның аразында улгады берген саанчылардан эгелээш, школа дооскан аныяктарга чедир назылыглар бар. Улугларның дуржулгазы кончуг, аныяктарның эрес-кашпагайы хөлчок болган. Бот-боттарындан көрүп, серемчилелдии-биле хайгаарап, өөренип ап турары илдең. Мындыг конкурс саанчы бүрүзүнге ажыктыг дээрзи чугаажок. Моон билип, көрген чүүлдерин түңнеп, саанчы бүрүзү, удуртукчулар, специалистер боттарының коллективтеринге чедирип, өөредир апаар.

Беш шак үргүлчүлээн маргылдаалыг конкурс чидиг демиселге, ажылчын байдалга органзастыг эрткен. Кижи бүрүзүнүң ажыл-ижин, мергежээнин, арыг-шеверин РАҮК-түң кол зоотехниги Н. Бачурина удурткан 5 кижи составтыг судья коллегиязы түңнеп үндүрген.

СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтуң демниг командазы тиилээш, өртектиг белектер болгаш бирги чергениң дипломуу-биле шаңнаткан. «Ленинчи орук», «Енисей» совхозтарның командалары ийиги, үшкү черлерни ээлээннер.

Саанчылар ортузунга түңнелдерни үндүрери солун болган. Чүге дээрге саанчыларның чаалап алган саннары дыка чоокшулашкак. Бо чүнү көргүзүп турарыл дээрге, кижи бүрүзүнүң белеткели багай эвес, ажылынга бүзүрелдиг болганын тайылбырлап турары ол. Ийи саанчы деп түңнелдерни көргүскеш, бирги черни чаалап алган. Ол болза Тамара Норбу биле Галина Салчак, кайызы-даа аныяк саанчылар. Ийиги болгаш үшкү черлерни Көк-кыс Найдан, Светлана Махмудова олар чаалап алган.

А. КААДЫР-ООЛ.

ЧАЙГЫ КУРСТАРДА

Тыва АССР-ниң Чырыдыышкын министерствозунуң башкылар билиин бедидер институду төөгү, химия, орус дыл болгаш физика башкыларының чайгы курстарын эрттирип турар.

Республиканың чамдык башкылары, чырыдыышкын органнарының ажылдакчылары СЭКП Тыва обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга лекцияларны дыңнааннар.

Кызыл хоорайның эки ажылдыг школаларының тускай класстарының дерилгелерин, башкыларның дуржулгазының дугайында ажыктыг чүүлдерни курстарның дыңнакчылары көрүп, билип алганнар.

Каа-Хемде Бүрен-Хем ортумак школазының башкызы К. Б. Кара-оолдуң, Чадаананың № 1 школазының орус дыл башкызы Н. В. Степанованың кылган илеткелдерин башкылар улуу-биле совуургаан.

Башкыларның чайгы курстары июльдуң эгезинге чедир уламчылаар.

К. КУУЛАР,
башкы.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

КИЖИ ТӨРЕЛГЕТЕННИҢ КЕЛИР ҮЕЗИ ДЭЭШ

Делегей парлалгазы июнь 23-те Москвада ажыттынган Херээженнерниң делегей конгрезиниң ажылын калбаа-биле чырыдып турар. Ол шуулганның ажылының дугайын тайылбырлап биживишаан, массалыг информацияның чепсектери СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң конгресстиң киржикчилеринге байыр чедирген чугаазынче улуг кичээнгейни салып, Совет Эвилели тайбынче, боо-чепсекти дүжүреринче быжыг чуткулдуун катап-катап-ла илергейлеп турар деп демдеглеп турар.

ВАШИНГТОН. Делегейниң янзы-бүрү чурттарын Москвада ажыттынган конгресске төлээлеп келген делегаттарга М. С. Горбачев совет улустуң болгаш ССРЭ-ниң чазааның тайбыңны болгаш айыыл чок чорукту быжыглаары дээш ап чорудуп турар хемчеглерин тодаргайы-биле чугаалап берген деп, АКШ-тың депшилгелиг хөй-ниитизи онзалап демдеглеп турар. Совет Эвилелиниң улуг хемчээлдиг тайбыңга ынакшылдыг инициативалары АКШ-та тайбың дээш демисежип турар күштерге, ооң иштинде, дайын айыылынга удур демисежип турар херээженнер организацияларынга чаа күштүг немээн деп, «Херээженнер, тайбың дээш демисежиңер» деп организацияның удуртулгазының кежигүнү Эдит Вильястриго бөлүк журналистерге берген интервьюзунга чугаалаан. ССРЭ-ниң ол инициативалары тайбың дээш демисежип турар бүгү кижилерге кончуг билдингир, чүге дээрге оларда аңаа чугаалар эвес, а тодаргай кылдынган болгаш кылдынып турар базым-барымдаалар көстүп турар деп, ол чугаалаан.

НЬЮ-ЙОРК. Америк көскү хөй-нити ажылдакчызы, «Херээженнерниң раса болгаш экономика талазы-биле деңэргези дээш» деп адаар организацияның оралакчы президентизи Вайни Бэрроуз М. С. Горбачевтуң херээженнерниң делегей конгрезиниң киржикчилеринге байыр чедирген чугаазын «тайбың камгалалынче изиг чүткүлдүг кыйгырыг» болган деп үнелээн. Совет удуртукчунуң чугаалаан чугаазы Совет Эвилелиниң гуманисчи чоруунуң, тайбыңга ынакшылдыг даштыкы политиказының бүзүрелдиг бадыткалы болур. ССРЭ-ниң даштыкы политиказы хөй-хөй даштыкы чурттарның бөдүүн чонунуң сеткил-сагыжын хаара тудуп, миллион-миллион кижилерниң ядролуг дайынның халавын болдурбас дээш демиселинге чаа күштү немеп турар деп, ол медеглээн.

ТОКИО. Японияның «Акахата» солуну М. С. Горбачев Москвага кылган чугаазынга ядролуг чепсек чок, күш дөгээриниң политиказы чок делегейни тургузуп албаан шаанда, кижи төрелгетенниң бурунгаар депшилгези болдунмас деп демдеглээн деп бижээн. Японияның «Майнити» дээр солуну совет удуртукчу Совет Эвилелиниң көргүзүп турары ышкаш боттут базымнарны ядролуг чепсекти узуткаарынга хамаарыштыр алырынче барыын күрүнелерниң удуртукчуларын база катап кыйгырган деп демдеглээн.

ГАВАНА. Боо-чепсектиң бүгү хевирлерин, ылаңгыя ядролуг чепсекти узуткаар дээш ССРЭ-ниң болдунар-ла бүгү хемчеглерни ап, а чамдык таварылгаларда өске күрүнелерниң саналдарын тайбың херээ дээш барымдаалап көрүп, оларга артыкшылдыг туружту берип турарын совет удуртукчу херээженнерниң делегей шуулганының киржикчилеринге тодаргай чугаалап берген деп, Кубаның телевидениези ээлчеглиг дамчыдылгазынга дыңнаткан.

(СЭТА).

МЕДЕГЛЕЛ

ПАРИЖ. Француз компартия тайбың болгаш боо-чепсекти дүжүрери, ядролуг халапты чайладыры болгаш боо-чепсекти эңдере бүдүреринге үндүрүп турар кончуг хөй акша-хөреңгини кижи төрелгетенниң эрге-ажыктарынга, тайбың сорулгаларга ажыглаары дээш туржуп турар. Келир чылын президент соңгулдаларынга француз коммунистиг партияның кандидады, ФКП ТК-ның Политбюро кежигүнү Андре Лажуаниниң медеглелинде ол дугайын айыткан. Ону «Юманите» солунга парлап үндүрген.

Бистиң үлетпүрүвүстүң болгаш көдээ ажыл-агыйывыстың кудулап батканын, даштыкы садыг балансызының бaксыраанын, ажыл чок чоруктуң өскенин, чурттакчы чоннуң садып алыр аргазының кудулааның кым-даа хүлээп көөр деп, А. Лажуани демдеглээн. Француз коммунистерниң кандидады чурттуң башкарыкчы бөлүктериниң политиказын шугумчулээн. Ол политика «кадыг камналганың» угланыышкынын үргүлчүлээринче болгаш улуг капиталдың эрге-ажыктарынга барыын европейжи интеграцияны күштелдиреринче угланган.

ФКП — чурттуң экономиктиг кудулап бадыышкынындан өске орукту айтып турар кара чаңгыс партия болур. Француз коммунистер Францияны капиталистиг Европаның хамаарышкан провинциязы болурун болдурбазынче чүткүп, делегейниң бүгү чурттары-биле кайызынга-даа ажыктыг калы ажылдажылганы хөгжүдери дээш туржуп турар деп, А. Лажуани айыткан.

(СЭТА).

ШАПТЫКТААН

БОНН. Европага ортумак ыракшылдың ракеталарын болгаш оператив-тактиктиг ракеталарны чок кылыр талазы-биле дугуржулгаларны чедип алырынга шаптык болурунуң ролюн Бонннуң чазаа моон соңгаар-даа ойнаар деп турар. Ол дугайын бундестагка ХДЭ-ХСЭ партияның бөлүүнүң хуралынга ГФР-ниң канцлери Гельмут Кольдуң чугаазы херечилеп турар. Айыткан дугуржулгага бундесверниң чепсегленип алганы «Першинг-1А» оператив-тактиктиг ракеталарда америк ядролуг октарны киирбезин канцлер негеп турар. Чугаа болза Женевада совет-америк чугаалажыышкыннарга кирбейн турар «үшкү чурттарның чепсектериниң» дугайында боор турар деп, Коль бадыткап турар.

Женевада боор турар чугаалажыышкыннарда Европада турупт турар америк чепсектиң, ооң иштинде ядролуг октарның дугайында боор турар. Ядролуг чепсекти нептеретпезиниң дугайында керээниң бирги чүүлүнге дүүштүр АКШ кымга-даа ядролуг чепсекти азы өске ядролуг частыр чүүлдерни дамчытпас деп хүлээлгени бодунга алган... Болдунуң ээлчээнде Бонн ол-ла керээниң ийиги чүүлүн ёзугаар кымдан-даа ядролуг чепсекти азы өске-даа ядролуг частыр чүүлдерни албас деп хүлээлгени бодунга алган.

Ындыг болганда «Першинг-1А» ракеталарга ядролуг октар «үшкү чурттарның чепсектеринге» канчап-даа хамаарышпайн турар болгаш олар америк ядролуг чепсек болур болганда ону чок кылыр ужурлуг. Ону ортумак ыракшылдың ракеталарын болгаш оператив-тактиктиг ракеталар талазы-биле америк-совет дугуржулганы чарып алганда оларны база чок кылыр ужурлуг. Бонннуң ол дайынчы октарны хевээр арттырып алыр дээн чүткүлүн ядролуг чепсекти нептеретпес дугайында керээни оюп каапкан, ындыг чепсекти бундесверге бээр арганы тывар дээн оралдажыышкын кылдыр көөр ужурлуг. Ооң ыңай ГФР-ниң чазаа барыын герман шериг-үлетпүр концерннериниң өзүп турар негелделерин күүседир деп күзеп турарын айтып турар. Ол концерннер оператив-тактиктиг ракеталарның чаа салгалын — «Першинг-1В»-ни «Першинг-1А» орнунга бүдүреринге хөй миллиард өртектиг чагыглар алырын күзеп турар.

(СЭТА).

ДЕТКЭЭН

КАБУЛ. Чоокта чаа Иран Ислам Республиканың телевидениези болгаш радиозу чурттуң президентизи Хамененниң контрреволюсчу афган организацияларның удуртукчулары-биле ужурашкаш, оларның кылып турар ажылын долузу-биле деткээн деп дыңнаткан. Ол организациялар Афганистанда национал эптежилге чорудулгазын шаптыктаарынче угланган ажылды чорудуп турар. Иран удуртулганың янзы-бүрү душман бөлүктерниң аразында бар чөрүлдээлерни чок кылыр болгаш Афганистанга удур эвилелди тургузуп алыр дээн оралдажыышкыны АДР-ниң иштики херектеринге Иранның холгаарлап киржирин уламчылап турарын болгаш делегей эргезиниң нормаларын үреп турарын херечилеп турар деп, Бахтар информация агентилелдиң медеглелинде айыткан. Иранның девискээринде лагерьлерге контрреволюсчуларны өөредип турары, дээрбечи бөлүктерни хандырып турары база-ла душманнарның чаңгыс аай фронтузун тургузарынче угланган.

Национал эптежилгеже кыйгырыгны чаңгыс чер-чурттуглар чүгле чурт иштинге эвес, харын даштыкыда безин улуг көдүрлүүшкүн-биле хүлээп алган. Он-он муң афган хамаатылар даштыкыдан ээп келген. Улусчу эрге-чагырганың муң-муң удурланыкчылары боо-чепсектиг удурланыышкынын соксаткан. Ындыг турбуже, империализмниң болгаш реакцияның күштери Афганистан Демократтыг Республикага удур чарлаттынмаан дайынның хемчээлин улам улгаттырып, тускай догуннаан күрүнениң иштики херектеринге каржызы-биле холгаарлап киржирин уламчылап турар.

АДР-ниң улузу Иранның чазаандан Афганистанга удур ажыл-чорудулгазын соксадырын болгаш акы-дуңмалышкы иран улустуң эрге-ажыктарынга болгаш күзелинге дүүшкек политиканы чорударын негеп турар деп, Бахтар агентилел онзалап демдеглээн.

(СЭТА).

БУРУУ ШАПКАН

ПЕКИН. АКШ-тың төлээлекчилер палатазының июнь 18-те хүлээп алган ийи чазалгазын кыдат улусту дора көрүп, Кыдаттың иштики херектеринге каржызы-биле холгаарлап киржиишкин кылдыр КУР-нуң ДХМ төлээлекчизи үнелеп көрген. Чазалгаларның бирээзи «КУР-да кижиниң эргелериниң дугайында» деп адаар чүүлге хамаарышкан өскези — «Тибетте кижиниң эргелерин Кыдат Улус Республиканың үреп турарының дугайында» болган деп, Пекинге болган ужуражыышкынга ол чугаалаан. Ол айтырыгны АКШ-тың хоойлу үндүрер органынга чугаалажып көрүп турган, Кыдатта херек кырында байдалды шыңгыызы-биле өскертип көргүскен.

Кыдат таланың өмүнээзинден ДХМ-ниң төлээлекчизи АКШ-тың ындыг хөделиишкининге хамаарыштыр килеңнээшкинин илередип, шыңгыызы-биле удурланган. Каттышкан Штаттарда КУР-нуң элчин чери АКШ-тың күрдепарламентизинге албаның чагаазын чорударынга тускай айтыышкынны алган деп демдеглээн.

(СЭТА).

УДУРЛАНЫЫШКЫН

АММАН. Израильдиң болгаш эжелеттирген Иордан хемниң барыын эриин база Газа секторун хаара туткан бүгү-ниити ажыл соксадыышкынынга 700 муң ажыг арабтар киришкен. Удурланыышкын шимчээшкиниң ажыл-херекти барык-ла херек кырында соксадыпкан. Хөй бүдүрүлгелер болгаш албан черлери хагдынган, араб школаларда болгаш дээди өөредилге черлеринде шылгалдаларны соксаткан.

Тель-Авивтиң чорудуп турары геноцид, расалыг дарлал, арабтарга хамаарыштыр ылгай көрүүшкүн политиказынга шиитпирлиг-биле удурланып, чыскаалганнарның колонийаларынга хөй муң палестиннер каттышканнар. Амгы үеде Израильдиң бодунга араб чурттакчы чоннуң аразында ажыл чок кижилер 22 хуу болуп турар.

Хөделиишкиннерни базарынга боо-чепсекти ажыглаар дугайында дужаалды эрге-чагырга берген. Наблуска шаажылакчылар чыскаалганнар-же боолаан, элээн каш кижи балыглаткан, ооң иштинде бир херээжен кижи база бээр болган. Бүгү-ниити тудуп хоругдаашкынны, аглаашкыннарны болгаш чиндиишкиннерни чорудуп турар. Ажыл соксадырының комитединиң төлээлекчизи ол хөделиишкиннер бодунуң национал эргелерин боттандырып чорударын чедип алыр дээш палестиннерниң чорудар деп турар удурланыышкынының калбак кампаниязының чүгле эгези деп чарлаан.

(СЭТА).

---

289 МЛРД. ДОЛЛАР

ВАШИНГТОН, июнь 25. СЭТА-ның корреспондентизи А. Лаврентьевтиң дыңнатканы болза, америк конгресстиң сенады чурттуң 1988 чылда бюджедин бадылаан. Сенат кежигүннеринден 53 кижи ол бюджет дээш, а 46 кижи аңаа удур бадылаан. Ол бюджет ёзугаар администрацияның бүгү чарыгдалдары бир триллион доллар акша хире болур.

Бюджетке кирер орулгаларның чоңдан тырттар үндүрүглерни 19,3 млрд. доллар чедир көвүдедирин көрген. Ынчаарга шериг чарыгдалдарынга ажыглаар акша-хөреңгини сенат 289 миллиард доллар акшага бадылаан.

Пентагон шериг чарыгдалдарынга 312 миллиард долларны үндүрүп бээрин негеп турар. Президент Рейган ол түңнү бичии-даа кызырбас дээш туржур мен деп каш удаа медеглээн.

АТКААРЛАВААН БИС

Дайын эгелээр чылын төрээн черим Тес-Хемниң Төре-Хөл сумузунуң анияктар үүрүн даргалап ажылдап турдум. Ынчан бүгү чоннуң чугаазы дайын дугайы турган. Ылаңгыя улуг назылыг улустуң «Кончуг адаскаларны, улуг ССРЭ-же халдааш, таваңгайлары караш дээй аан оларның. Назыным аныяк турган болза, бодум-биле барып сокчуп кирипсимзе» дээн чугаалары бола дыңналыр чүве. Бодум хуумда: «Мен чоонган мен, мээң назыным аныяк-ла болгай» дээн бодал тыптып келген. Өөрүм оолдар база-ла ындыг бодалга алыскан турган. Кезек оолдар-биле Төре-Хөлдү дээскиндир книскилдип тургулаар-даа бис. Чүвениң шыны херек —уйгум безин келбестээн.

Шынап-ла, удаваанда күзелдевис боттанды. Бистиң сумуга арөөэ кожкомунуң даргазы Кыргыс Дянга шериг келдириишкининиң талазы-биле сургакчылап келген. Бистерни, 21 кижини, эдертип алгаш, дүн-хүн иштинде чаъс-боранга азып чорааш, Самагалдайга эккелди. Шериг амыдыралывыс эгелээн. Эжим Соян Алдын-Херел-биле ТАР-ның аъттыг шериниң ол үеде Самагалдайга турган бирги взводунуң бирги салбырынга кирдивис.

Кызылга шериг өөредилгезин эрттирип, фронтуже чоруп турганывыс дугайын чугаалаваайн, ол дугайын хөйнү бижип турар болгай. Бистиң бир дугаар взводтуң командири улуг лейтенант Оюн Оолак, салбыр даргазы Лама-Сүрүң. Мен пулемётчик мен, эжим Алдын-Херел өске взводта барган. Мээң дузалакчым Адыгбай апарган — мындыг янзылыг дайын шөлүнче кирген мен.

1943 чылдың декабрьда, чаа чыл бүдүүзүнде, эң баштайгы тулчуушкунга кирген бис. Ровно дээш тулчуушкун үш хүн уламчылаан. Хоорайның мурнуу талазында чал оруктуг оңгаржыгашты ажып алыры дыка-ла берге турган. Фашистер бистерни ол ооргалы ажырбас дээш хөме боолап-ла турган. Ынчалзажок ол-бо таладан чаза булгап тургаш, ооргалы ажа бердивис. Бистиң эскадроннуң дайынчылары өскелерин мурнапкан чүве. Чал орук ындында хөй немецтер дезип бар чор. Командиривис капитан Кечил-оол «Дескен дайзыннарже от!» деп командылаарга, пулемётчик өөрүм Оюн Туметей, Ак-оол, Алдын-оол-биле оларны чок кылдывыс. Дүн дүшкен. Элээн бурунгаарлай берген болдувус. Тулчуушкун соксаан, ында-мында аткылажыышкыннар дыңналыр. Хоорай талазында улуг дааш-ла үнүп турар. Ону тодарадыры-биле салбырывыс даргазы Лама-Сүрүң бир эштиг чорупту, ийи кижи артывыста артып калган штаб-биле харылзаа тудар сорулгалыг ынаар чорупкан. Арткан улус бистер ыыт чок чаштынып чыдыпкан бис.

Ынчап чыдырывыста немецтер бисти билип каапкаш, таңкылары-биле бистерни долгандыр туруп берген — бүзээлеп турарлары ол. Хоорай чоруткан эштеривис чедип келгеш, немецтер, өске талазында бистер, чамдыкта холужа-даа бээр бис. Немецтер кудумчуну кежилдир оттуг октар-биле боолай бээрге, октар изи кызыл өңнүг аргамчылар шөйген чүве-биле дөмей апаар чораан. Сактырымга, ол кызыл оттуң херели кудумчуларны улам чырыда берген ышкаш болур.

Салбыр командири Ооржак Лама-Сүрүң:

— Шынап-ла хоржок-тур. Бистиң салбырдан өске шериглер бо кудумчуну кешпээн ышкаш. Бо кончуг шөйлүп турган кызыл аргамчыны канчап эртер бис, оолдар—дидир.

Кыйыымда бир-ле солдаттың чиңге болгаш арай сырылааш үнү дыңналды:

— Чаңгыстап кежип болбас.

Бистер ажык черде бис, артында-ла чиндиңнээш шынаа база бар. Ол хоорайны хостаар дээш каш хондур тулчуп келдивис. Кеткен хевивис өл-суг, октарга чара боолаттып каапкан. Чүктешкилеривиске чораан хууда херекселдеривисти сандан үндүрген болур. Үргүлчү доңгайып алгаш үңгээр, соор —ынчангаш чазылган-даа, боолаан-даа ок чүктешки, хеп арттырбас. Ажытталыр оңгу казып алырга, үр болбаанда-ла шынаа суу хөөлбектелип үнүп кээр. Сөөлүнде-сөөлүнде шоолуг оңгу каспастай бердивис. Немецтерниң миналары дүшкеш часпырга оңгарларже кире халчыр апарган бис. Чүге дээрге чаа оңгар кезек када курган болур, ынчангаш

Эки турачының сактыышкыны

немецтер демир-орук оруун буза тепсип турлар деп дыңнадып келдилер. Маңаа чыдары айыылдыг апарган, немецтер бисти атакалап болур. Дугурушкаш, бүзээлээшкинден дезип үнүптүвүс, аяар чоруп орувуста, хүндүс аткылажып эрткенивис чал орукта балыглаткан немецтерниң үе-човуур дыңналыр, орукта кылаштаан солдаттарның сапыктарының даажы тиккилээр. Штабка кээривиске өөрүвүс дыка амырап, бистерни куспактап турдулар, немецтерге бүзээлеткеш, шагда-ла өлүртүп каан боор деп бодап турганнар болду.

Ийиги тулчуушкунче кирериниң мурнунда дүүнгү тулчуушкунга эскерген чүүлүмнү командирим Оюн Оолакка илеткедим. Дузалакчым Адыгбай-биле кады тулчуп хүнзээн кижи болгай мен. Ынчаарга чиик пулемётка ийи кижи чорууурга кескү болгаш айыылдыг боорга, моон соңгаар тулчуушкуннарга дайынчы даалгамны чааскаан күүседиримни илеткедим. Командирим чөпшээреп кагды. Даартазында Ровнонуң чартык кезиин хостаттывыс. Тывалар база-ла адывыс сыкпаан болдувус, ол дугайын дивизия, полк командирлериниң чугаалажып турганын сөөлүнде дыңнаан бис. Бистиң полугувуска гвардейжи атты ынчан тывысканы меңээ уттундурбас.

Ол-ла дүне Ровнонуң кудумчуларынга удур-дедир аткылажыышкыннар үргүлчүлээн. Кудумчунуң бир талазында Бирээ, ийи, үш дээш, тура халааш, калбаа-биле маңнаптаалы. Ок ийи, үштү өткеш, оон ыңай кайын өдерил.

— Шынап-ла, шынап-ла! — диштивис. Кызыл оттуг кудумчуже халыжып кириптивис. Кудумчуну барык кежип олурувуста бирээвис кээп дүштү. Бистер кеже маңнажы бердивис.

Командиривис Оюн Оолак:

— Кым барып дүштү, дайзынның огу дээпкен ол боор, Дүрген кежир сөөртүп эккелиңер — деп дужаады. Маңсаң-биле ийи солдат, шынап-ла, кашпагай үнгеп чорупту. Салбыр командири Ооржак Лама-Сүрүң аравыста чок болду. Балыглаткан эживисти госпитальче чорудупкан бис. Бистиң кады чорааныывыс эки турачы кыстар Сынаа, Байлак, Норжун суглар кончуг-ла эрес-маадыр, корткуш чок тулчуп турганнар.

Дайынның даш-шимээниге чаңчыгып, дайылдажырының эптиг аргаларынга-даа шору өөрени бердим. Өске суурларны хосташкаш, Ровно дээш тулчуушкунга балыглаткан мен. Ровно дуб дээр ыяштыг арга иштинде турар хоорай чораан. Бетин талазы ак ховужуташ, оң талазы шынаа, оон бир ужунда узун көвүрүг бар, ооң ындында хүрээ көстүр. Хоорайда немецтер дыка быжыглаңган деп биске сагындырып чугаалап турган чүве. Шынап-ла, ол хоорайны хостаары биске дыка берге — немецтер арга иштинде быжыглаңган, чаа оңгу каспас.

Ийиги взводтуң пулемётчиги Оюн Түметей база адыгжы Чудурукпай-биле тулчуушкун шөлүнге үргүлчү кожа чоруур, кожа чыдар турган бис.

Бир-ле хүн чүс метр хире черден бисти кончуг-ла чиге боолап турарын эскердим. Чогум кайдаазы билдинмес. Дыка-ла чажыртынып алган. Чанымга чыткан эжим Түметейге ок дээпти, үнгеп чеде бээримге эжим өлген болду. Өжээн-кылыым хайнырын канчаар! Чер бүрүзүнче боолап-ла тур мен. Ынчап чыдырымда Чудурукпай:

— Дуу, дуу. Ийи дуб аразында саваң каап каан. Оон боолап тур—дидир.

Пулемедумну олче углааш, хөме бериптим. Дайзынның ол угдаа оду ам-на өшту. Дүн дүшкен. Бурунгаарлап чадаштывыс. Дүне немецтерниң камгалалында от кызаңнаар—таакпылап турарлары ол, а бистер суг оңгуларывыс иштинге хондувус. Даңгаар эртен он сантиметр хире кылын хар чаапты. Фашистер ракетазын адып үндүргеш, бистерни боолап-ла эгеледи. Хүндүскү тулчуушкун улашкан. Тулчуушкун тактиказын езугаар пулеметчиктер боолап турда, дайынчылар бурунгаарлаар, олар адып эгелээрге пулеметчиктер бурунгаарлаар чүве болгай. Ындыг арга ажыглап, тура халааш, каш халып чоруй кээп дүштүм. Будумга сывырган демир ызыртына берген ышкаш болган чүве. Хая көрнүптеримге ээмн дургаар кызыл хан болду. «Балыглаңы бердим» деп командиримче дамчыттым. «Аар бе? Чиик бе?» деп, командир Оолак командирниң телээзи старшина Чульдүмну таварыштыр айтырган болду. «Мен чиик, чиик мен» деп кагдым.

— Ынчаарга пулемедуң дужаагаш, штаб дамчыштыр саниттар черинче!—деп дужаалды дыңнадым.

Чоруур хөңнүм чогу кончуг. Боолап-ла турган мен. Бичиидаа бурунгаарлап чадаан бис. Ол-бо таламдан балыглангаш чоруп турар кижилер хөй. Бир көөрүмге кыйыымдан кижи сөөрткен кижи эртип чыдыр. Старшина Сундуй Оолакты сөөртүп бар чыдыр.

— Бо кым сен?—деп командирим мындыг.

— Дөнчүн мен — дидим.

— Хүндүс-ле балыглангаш болгай сен, чүге үнмедиң? Азы шыдавас сен бе?

— Үнмес дээш боолап чыдыр мен, эжим командир — деп харыыладым.

— Хоржок, дуңмам, мен база балыгландым. Балыг кижилер дайылдажып шыдавас болгай бис. Үне бээр арган бар болза, бистиң ээвивис-биле чорувут— дидир. Командиримниң майыындан хан төктүп турарын эскердим.

Командирниң сүмези-биле дөрт дисканың чаңгызын октап алгаш, үнгеп чорупиар дээш дап бердим. Бут шимчевес, угдунмас. Ам-на чыда өлүрүм бо-дур деп боданып эгеледим. Канчаар боор будумну нугуп, уштап-ла чыдыр мен. Аарышкызын канчаар. Нугуп турзумза-турзумза идик хончузундан хан төктүп эгеледи, будум шимчедип алдым. Пулемедум чүъктээш, ийи кижиниң сөдүртүнгени изи-биле үңгептим. Суксаарымны канчаар, исте оргуланы берген хар суун пактап каап чоруур мен. Дыштаныр алгаш, кылаштаптарын оралдаштым, турдунмас. Арай деп көдүрлүп келгеш элейтир базыптым. Бир ок шинель эдээн эстеди дегди, бирээзи эгин кырын чара шаапты. Башка-ла дегбес болза ажырбас деп бодумну оожуктуруп чордум. Ынчап-ла калгып чораш чоокшулап келген боор мен. Кыргыс Сынаа маңнап келгеш, балыымны шарып берген. Госпитальга он сес хондум. Оон өөрүм чедип келгеш, балыым эки экирбээнде-ле, эдертип аппарган.

Дайынчы оруум Ада-чурт орденниң бирги чергези, ТАР-ның Күш-ажыл ордени-биле, медальдар-биле демдеглеттинген.

Дайын сөөлүнде чылдарда үргүлчү малчынна келген мен.

М. ДӨНЧҮН,
эки турачы.
«Кызыгаар» совхоз.

ЫНАКШЫЛЫМ КАНЧАП ӨШКЕН

(Кыстың кочу ыры)

Аңга баштай оожум, бөдүүн.
Аксы-сөзү чылыг, чымчак,
Аныяк-даа, чараш-даа оол—
Ак-оол дээрзи биске
келчик—

Бот кыс болгаш,
Боданыр-даа, кичээнир-даа
апарган мен.
Бир-ле дугаар, Ак-оол
херээн
Бригадирден эгележик:
Билдилиг-даа, тывынгыр-
даа,
Биеэ хевээр, эвилең-даа!—
Ынчап чоруй,
Ынакшыдым, ынчан ол-даа...
«ынакшыды»
Айлар эртип, бир чыл
ашты—
Ак-оол шаңнал, мактал
четти,
Бригадирим турганындан
Биче даргам болу берди—
Сургакчылаар —
Сураг-ла баар—«Ажыл аайы
ындыг»—деп каар.
Удатпаанда, Ак-оол
депшээн—
Улуг даргам болу берген:
Албан-дужаал-биле кады,
Алдар-ады база бедээн —
Арта семис,
Аяар үнү чоон, дыңзыг
апар чыткан.
Бачым өйде, Ак-оол бир
хүн,
Балыланчыр күзей берген,
Маажым, топтуг чаңым-биле
Манагзынып, шегледим-
даа —
Сеткил часпаан —
Чеэ-дады ол-ла дораан
көстү берген:
Ырак-чоокта кадайларлыг,
Ында-мында ажы-төлдүг,
Алимент бажын ашкан —
Ак-оол дедир куду
шылаан —
Ынакшылым
Ынчаар өжүп, хуюкталган—
чаяан болган!

Салчак МОЛДУРГА.

Анатолий Иванович ЛОМАЕВ

1987 чылдың июнь 25-те 66 харлап чораш, үр аараан соонда, СЭКП кежигүнү, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи, республика (РСФСР) чергениң персоналдыг пенсионер Анатолий Иванович Ломаев мөчээн.

А. И. Ломаев 1922 чылдың февраль 15-те Свердловск областың Каменск районунуң Сидорово суурунга тараачын өг-бүлеге төрүттүнген. Күш-ажылчы ажыл-чорудулгазын 1939 чылда Бийскиниң баштыкы училищезин доосказ, ВЛКСМ хооркомунуң пропаганда килдизиниң инструкторундан эгелээн. 1943 чылда А. И. Ломаев ВЛКСМ Алтай крайкомунуң секретарынга, ооң соонда комсомол Ойрот-Тура обкомунуң бирги секретарынга соңгуткан. 1947 чылда А. И. Ломаевти Тываже ажылдадып чоруткан, ол ВЛКСМ обкомунуң ийиги, секретарынга, ооң соонда бирги секретарынга соңгуткан. 1949–80 чылдарда А. И. Ломаев республиканың ажыл-агый органнарынга ажылдап, үр үеде «Октябрь 14 чылы» колхозту даргалап, «Көк-Тей» совхозту директорлап, республиканың Көдээ ажыл-агый министерствозунуң аппарадынга ажылдап турган.

Аңаа дааскан ажылдың кайы-даа участогунга А. И. Ломаев бодунуң кыптыгып чоруур энергиязы-биле ак сеткилдиг, негелделиг болгаш принципиалдыг ажылдап келген. Кады ажылдап турган эш-өөрүнге хүндүткелдиг чораан.

А. И. Ломаев республиканың хөй-ниити ажылынга идепкейлиг киржип, улус депутаттарының хоорай, район, область Советтериниң депутадынга каш удаа соңгудуп турган. СЭКП Даг-Алтай болгаш Тыва обкомнарының кежигүнү чораан.

А. И. Ломаевтиң ажылга ачы-хавыязы Ленин орден, ийи Күш-ажылдың Кызыл Тук орденнери, «Хүндүлелдиң Демдээ» орден болгаш медальдар-биле демдеглеттинген. СЭКП хооркомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң, ССРЭ-ниң Тайбың камгалалының комитединиң Хүндүлел бижиктери-биле шаңнаткан.

Эки эш, коммунист Анатолий Иванович Ломаевтиң чырыткылыг тураскаалы бистиң чүректеривиске кезээде артар.

Бөлүк эштери.

ТВ

ИЮНЬ 27-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. 8.45 — Чүүден болгаш чүге. 9.15— «Булактар». 9.45 — «Малхасяның миллионнары». Док. телефильм. 10.05 —М. Чайковская ойнаар (виолончель). 10.25 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. Идик-хеп ярмарказындан репортаж. 10.55 — «Федор Абрамов». 12.05 — Концерт. 12.30—«Кады ажылдажылга». Тележурнал. 13.00 — Чаартыкчылар болгаш чогаадыкчылар хүнүнге. «Чаартыкчылар болгаш консерваторлар». 13.45 — Бегүн делегейде. 14.00 — «Бузуренчиг-даа болза—элдептиг». 15.00— «Суббота — ада-иелер хүнү». 16.30 — «Эртем болгаш техника». Киножурнал. 16.40 — Улуг Октябрьның оюнга. «Төөгүнүң өшпес одуругтары». «Балыглатканнар». Уран-чечен фильм. 18.25— Улусчу чогаадылганың «Радуга» делегей фестивалының телепрограммазы. «Рюкюнуң танцылары». (Япония). 18.45 — Мультфильм. 19.05 —«Чаңгы». 10.40— «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга 11.10 — РСФСР-ниң алдарлыг артизи О. Ченчикова болгаш РСФСР-ниң алдарлыг артизи М. Даукаев танцылаар. 12.00 — Телетеатр чалап тур. А. П. Чехов — «Чалгааранчыг төөгү». Телешии. 13.25— Мультфильм. 13.55 — «Сөөлгү сөс». Уран. Г. Шергова чорудар. 19.55 — «Чугаалажыылыңарам...». Аркадий Райкин. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Чугаалажыылыңарам...». Дамчыдылганың уламчызы. Аркадий Райкин. 22.40 — «Чүгле чаңгыс хүн». Р. Караклаич ырлаар. 23.30 —23.35 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — «Каттар болур бе...». Док. фильм. 8.50 — Ритмиг гимнастика. 9.20 — Казах телестудияның программазы. Чечен фильм. 15.35 — Аныяктарга музыкалыг дамчыдылга. 17.30 — «Эде тургустунуушкун болгаш амгы театрның айтырыглары». Театрлар ажылдакчыларының эвилелиниң конференциязы. 18.00 — «Совет патриот». Киножурнал. 18.15 — «Кадыкшыл». 19.00 — Теннис. Уимблдон турнири. Англиядан дамчыдылга. Чапсарда (19.45) — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 21.00 — «Үе». 21.35—23.00 — «Бистиң өрелеривис». Уран-чечен фильм.

Редакторнуң оралакчызы
К. К. САТ

сонуургактарга

УЗУНУ—2,5 МЕТР

УЛАН-БАТОР. 1913 чылда хааныг Россияның найысылалы Петербург хоорайның чонунуң моол күрүнениң ынчангы баштыңының эдертип келгени ийи камгалакчы шериин боттарының бедик чаагайы, меге-шыырак мага-боду-биле кайгаткан. Олар Петербургтуң улуг театрынга моол хүрештиң аргаларын көргүзүп турганнар.

Оларның бирээзин Пурэвийн Гонгор деп адаар турган. Ооң узуну 2 метр 45 сантиметр турган. Сураглыг меге Гонгорга белек кылдыр бээр дээш хаан шериниң найысылалда шериг складтарын шуптузун чиңзерлеп үжээш, ооң буттарынга таарыжы бээр сапыктар тыппаан дижип, ол үениң кижилери чугаалажып турган.

Гонгор Моолга чурттап чораан эң узун кижилерниң бирээзи. Ынчаарга Улан-Баторнуң Анатомия музейинде Ц. Шаравжамц деп кижиниң кадырып каан сөөк-мөчүзү бар. Ол скелеттн хемчээп турганш санаарга ол кижиниң узуну 2 метр 50 сантиметр болган.

ЫДЫКТЫГ ЧЫЛАН

НАЙРОБИ, (СЭТА). Африка диптe Кения деп чурттуң Ньяканга суурунуң чурттакчылары чурттуң чазаандан «Чыланывысты эгидип берип көрүңер!» деп дилегни кылган. Ол дилегниң ужуру мындыг болган чүве-дир. Кенияның Туризм министерствозунуң аң даамалдары ол суурнуң чоогунда Виктория деп хөлдүң чоогувдан узуну 5 метр питон деп чыланны туткаш, зооларкка дужаап берген.

Ол улуг чылан Ньяканга суурнуң чурттакчыларының ыдыктыг чыланы турган чүве-дир. Суурда чурттап турар луо дээр төрел-бөлүк улус чылан аймаанга чүдүүр, оларны ыдыктыг амытаннар кылдыр санаар чаңчылдыг. Бо узун чыланны суурнуң чурттакчылары шагдан бээр азырап келген. Аңаа дагааларны, өшкүлерни, тоолайларны дириигге каап бээр турган.

Ыдыктыг чыланың найысылалдың зоопарыгында аппар-ган деп сураг дыңнааш, олар чазакка ындыг өргүүделди кииргеннер.

АРАГА КЫЛГАНЫ ДЭЭШ...

Пекинден СЭТА-ның корреспондентизи Г. Арслановтуң дыңнатканы болза, Кыдаттың мурнуу-барыын талазында Гуйчжоу можунуң эрге-чагыргазы 38 харлыг тараачын Юань Чженганны бодунуң бажыңынга ээзиртир суксуннар кылып садып турганы дээш дээди хемчег-биле шииткен. Ындыг кадыг хемчегни алганының чылдагааны чүдел дээрге Ч. Юань алышкыларның кылган арагазын ишкеш, 13 кижи хоранналып өлген, ийи кижиниң караа согурарган.

Синьхуа агентилелдиң дыңнатканы-биле алырга, Чжэнганның шииткелин күүсеткен, кады арага кылып садып турган ооң дуңмазы Юань Кэцзяньны бүгү назынында кара-бажыңга чыдар кылдыр шииткен.

Удавас Ван Фуга дээр тараачының суду база болур. Ооң кылган арагазын садып ижип турган улустан 11 кижи өлген, элээн хөй кижи согурарган болгаш 447 кижи хоранналгаш эмчиге сегээн.

АВТОБУСТА УЯ

Вологда областың Великий Устюг хоорайында автопарктың автобус чолаачызында дүне-даа, хүндүс-даа автобустан дүшпес пассажир бар. Ол пассажир болза сайлык кушкаш. Чолаачы В. Ермолинниң автобузу септелгеге турда сайлык ооң каподунуң адаанга радиатор чоогу черге уя тудуп алгаш, аңаа чуургалап алган. Автобус септелге соонда чоруп эгелээрге-даа сайлык чуургаларын кагбаан. Үргүлчү оларын базып тургаш, боттандырып алган. Моторнуң изиинге, автобустуң сигналынга-даа чаңчыгып өөрени берген.

Пассажирлер аргыштырган автобус бичии доктааган черге-ле курттар чыып алгаш, оолдарын чемгерип чоруп турар. Автопарктың чолаачылары, ылаңгыя автобус ээзи В. Ермолин сайлыктың өг-бүлезин кончуг карактап көрүп турарлар. Сайлык оолдары ам ужуп турар апарган, ынчалзажок капот адаанда уязын ам-даа кагбаан, аңаа хонуп ап турарлар.

КРОССВОРД

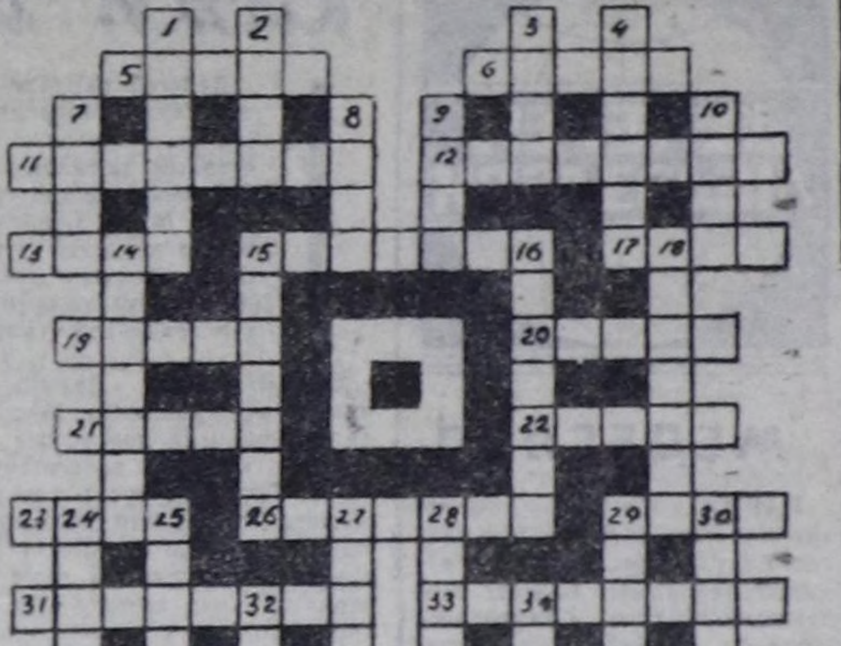

ДООРА ДУРГААР: 5. Тывада хем. 6. Совет шериг начальниги, Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры. 11. Часкы чечек. 12. Улус холунга өскен кижи. 13. Тыва чогаалчы. 15. Күш-ажылчы коллектив. 17. Хемчег, быра. 19. Үнелиг даш, минерал. 20. Дарган кижиниң эдилели, маска. 21. Турцияда порт-хоорай. 22. Низаминиң бир шүлүглелиниң маадыры. 23. Европада күрүне найысылалы. 26. Эргин, тепкииш. 29. Мал төлү. 31. Массалыг хөглээшкин, байырлал. 33. Хову, даг черлериниң амытаны. 35. Мурнуу Азияда күрүне найысылалы. 36. Аңц, оймак.

УЗУН ДУРГААР: 1. С. Токаның «Араттың сөзү» деп тоожузунуң бир маадыры, кызыл партизан. 2. Тыва хөгжүм херексели. 3. Ыяш. 4. Тыва национал чем аймаа. 7. Чаңгыстың күүселдези. 8. Таджик совет чогаалчы. 9. Боодалга дерии. 10 Араатан. 14. Тулаа үнүжү. 15. Төөгү тураскаалы, чевег. 16. Көдээ ажыл-агый кампаниязы. 18. Сураглыг совет спортчу, Олимпий оюннарының үш дакпыр чемпиону. 24. Чурт, делегей. 25. Кыдатта хоорай. 27. Сураглыг француз чогаалчы. 28. Орустуң хааны, Россияның баштайгы императору. 30. Моол малчын. 32. Электри күжүнүң хемчээ. 34. Башкарылга механизминиң бир кезээ.

Кроссвордту Н. САЛЧАК тургускан.

Шоодуглуг чечен чугаа

ХОСТУГ МАРГЫЖЫГ

Чоокта Иван Петрович бисти чыып алгаш, мынча дээн:

— Бистиң хуралдарывыс чаңгыс аай, кончуг чалгааранчыг эртип турар-дыр. Чүнү-ле чугаалай-дыр мен, ону шуптуңар хары угда деткип, чөпсүнүп каар-дыр силер. Бистиң аравыста изиг-изиг кагжыры, өдечара маргыжары барык чок боол турары-дыр, билдинер бе. Маргыжыг чокта кандыг-даа ажыл-херек чылар эвес. Бо дээрге Соңгу доштуг океанче Волганың агып кирип чыдары ышкаш, шак ындыг шынныг факт ышкажыл.

Оон мен дораан тура халып келдим.

— Ойт, канчап бардыңар! Волга Каспий далайже агып кирип чыдар деп чүве бүгүдеге билдингир болгай.

Иван Петрович чепсүнгензиг меңче көрдү.

— Аңаа хамаарыштыр силерниң хууда саналыңар бары өөрүнчүг-дүр. Ынчалза-даа ону доораттан деткимче факт чок чугаалап турар-дыр силер. Боттуң бодалын өскелерге сыгаан херек чок. Хе-рек чок. Кымга, түү кижиге билдингир чүвел? Кижи бүрүзү чүгле бодунуң өмүнээзинден чугаалап болур болгай. Чогум-на ынчан изиг-изиг тутчуп үнүп кээр бис. Ам чүве чугаалаар күзелдиг кижи бар бе?

Шупту-ла шип-шимээн барган, а оон бир кижи сүмелээн:

— Еремеев чугаалазын, ол Волгаже туристеп чорааш чоокта чаа ээп келген кижи чүве.

Еремеев хөөн чок туруп келгеш медеглээн:

— Ийе, шын чүве, чоокта чаа келдим. Элдеп чүве боор, ол уттундурбас аян-чорук мээн школачы чылдарымда даап билип алган чүүлдеримни көңгүс хөме базып каан. Ие-хемниң унун дургаар эжиндирип чоруп-ла орган бис, эрикте ол-бо хоорайлар кажаранайнып эртип-ле турган чүве. Сөөлүнде кээп чарлады: даарта чеддер черивиске барган турар бис. Мен-даа чүү боор, эртенги чем чип алгаш, чиик, чуга иштики хептерим кеттиниптим. Кадай база-ла аянныг хевин кедипкен, кылаң тас! Июль ынчан кидин түлүк турган чүве! Палубаже үнүп келдивис: па, элдеп чүве, хапа дег калбак-калбак доштар көзүргай! Чалым хая дег доштарже үзе эжиндирип келген улус-тур бис. Ында моржтар азыгларын шимчедип каап, хүнге дөгеленип чыткылаар. Тюленьнер шымнып чоргулаар, киттерниң тейинден суг аттыгып чоргулаар, ак адыглар ийи буттарында кочуя берген олургулаар. Соңгу доштуг океан олдур ийин моң. Ында кандыг-бир Каспий-даа чок. Ынчангаш бо көдүрлүп келген маргылдаалыг айтырыг талазы-биле Иван Петровичиге каттыжар мен.

Оон Полухин хорадаксап-туруп келген.

— Хемнерниң адырыктары ушарын ол-боже өскерти бээр дугайында улус шагдан бээр чугаалажып келген болгай. Чогуур уувче акпайн турар-дыр. Бойдуста частырыг болган-дыр, ону ам эдер үези келген-дир. Еремеев, шынап-ла, харын мурнуу чүкче эжиндирип бар чыткан чадавас боор. Ынчалза-даа ол дүне дүжеп удуп чыдырда, угаан-сарыылдыг кижилер хемни дедир аксыпкан боор. Ынчангаш ол кайгап магадап, элдепсинип көөр ужурга таварышкан-дыр. Өскерилгелер болганы шын деп бодай-дыр мен. Кымның кайнаар эжиндирер дээни хамаан эвес! Ол үезинде кайнаар эжиндирер дээнил, ынаар чоруур херек. Моон соңгаар кышкы үйгузундан оттуп келген хемнерни чаңгыс угже аксырын планнап көрүп турар дижир-дир, ийиги ээлчегде база оон өскээр аксыр. Кижилер хире-шаа-биле чаңгыс аай байдалга дең чурттаай-ла. Ындыг болганда Иван Петрович болгаш ооң маргыжып турар эжи база шынныг боор-дур. А амдызында Иван Петровичниң, биеэгизи ышкаш, шын-дыр.

Сумкин сөс алган.

— Силерниң медээнер эргижирээн-дир. Хамык ужур Волганы дедир аксыпканында эвес. Ону кайнаар-даа агыспааннар. Деңнештирер дээп бодал-биле Каспий далайны түр када Соңгу доштуг океан деп адап алганнар-дыр ийин. Удур кээр пароходтарның чүъгүн кызыдзарын оралдашкан арга-дыр. Ынчангаш Иван Петрович чайгылыш чок шынныг боор турар-дыр.

Горберт ГЕМОКЛИДЗЕ.

Чөңгээчи Сабанеев черле ындыг чаңы-биле база бо тура халып келген.

— Иван Петровичиниң ачырдачыр маргышкан эжи чурт иштинде болгаш даштыкыда болуушкуннарны хайгаарап көрүп турар болза эки-дир, ону протоколга бижиирин саналдап тур мен. Амыдыралдың шапкын агымындан чыдып каап болбас.

Аңаа чугаа доостурга, улус тарай бээрге, Иван Петрович мени арттырып алгаш, холдарын чада туткаш чугаалады:

— Канчаарга-даа мээңии шын болганы ол ышкажыл але. Ынчалза-даа харын бүгү чүвениң шыны силерге ажыттынган ышкажыл. Ажыы-биле хостуг маргыжарының ажыктызы ол-дур, көрбес силер бе! Ынчалза-даа силер унда-рай бербеңер. Бир эвес шынын чугаалаар болза, мен база Волга Каспийже улдап кирип чыдар деп бодаан мен. Душ боол, «өдүрээн безин часпаан-дыр мен» — көрдүң бе, ол-дур.

— Ийет, ийет, ол Соңгу чүкче шурап бадып чыдар деп чүвени мен база билген мен. Изиг кагжыышкын, өдечара маргыжыг үезинде чүү турбас дээр сен — деп деткип, ооң аайынга кирдим.

агаар

Республикага шокар булуттаар, чамдык черлерге чаъстаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне агаарның температуразы 3—8, чамдык черлерге доңаттаар, 5 градус чылыг болур. Хүндүс 15—20, чамдык черлерге 10—15 градус чылыыр.

Кызылга чуга булуттаар, биче чаъстаар. Дүне агаарның температуразы 2 градус соор, 3 градус чылыыр. Хүндүс 21—23 градус чылыг болур.

Автооруктарга кестүрү эки, биче чаъстаар.

кино

ИЮНЬ 27-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Детство Бемби» 11.20, «Левша» 13.10, «Берём все на себя» 16.50, «Перехват» 9.30, 15.00, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Тройной прыжок «Пантеры» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Внимание «Неизвестный» 9.30, 12.30, «Отроки во Вселенной» 10.50, 14.00, 18.30, «Оптимистическая трагедия» 15.40, «Знак беды» 20.10 шактарда.

«ВОСТОК»: «Кин-дза-дза» 15.00, 19.30, «Мы веселы, счастливы, талантливы!» 17.40 шактарда.

«ЧАЙГЫ» к/т: «Новые амазонки» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

Кызылдың № 1 профтехучилищези 1987 чылдың июнь 27-де 1—2 курстарның сургуулдарының ада-ие хуралын эртирерин чарлап тур.

Ада-иелер хуралга ыяап-ла келир ужурлуг.

ШЫН
Адресивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжа амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241,
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга аммазы,
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3526.
ТС—00682.